

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Bc. Jana Slámová

Osídlování Karlovarska po odsunu Němců

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Praha 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 19.6. 2021
Bc. Jana Slámová

Bibliografická citace

Osídlení Karlovarska po odsunu Němců [rukopis] : diplomová práce / Bc. Jana Slámová; vedoucí práce: prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc. -- Praha, 2021.-- 96 s.

Anotace

Tématem této diplomové práce je Osídlování Karlovarska po odsunu Němců. Práce zkoumá dobu po druhé světové válce, kdy v Československu došlo k odsunu německého obyvatelstva a k následnému osídlování novými obyvateli. První část práce zkoumá poválečnou situaci a problémy související s osídlováním pohraničí Československa. Důraz je kladen na zemědělské a průmyslové osídlování s vydanými dekrety. Druhá část práce je věnována osídlování Karlovarska, které mělo přes veškerou snahu závažné problémy s nedostatkem zájemců o přesídlení. S touto problematikou úzce souvisí příchod reemigrantů a menšin z cizích či sousedících států s Československem, tudíž i tomuto tématu se bude práce věnovat.

Klíčová slova

Osídlování pohraničí, Odsun Němců, Československo, Menšiny, Karlovarsko

Abstract

The topic of this diploma thesis is the Settlement of Karlovy Vary after the expulsion of the Germans. The work examines the period after the Second World War, when the German population was expelled in Czechoslovakia and subsequently settled by new inhabitants. The first part of the thesis examines the post-war situation and problems related to the settlement of the Czechoslovak border. Emphasis is placed on agricultural and industrial settlement with issued decrees. The second part of this thesis is devoted to the

settlement of Karlovy Vary region, which, despite all efforts, had serious problems with the lack of people interested in resettlement. The arrival of re-emigrants and minorities from foreign or neighboring states with Czechoslovakia is closely related to this issue, so this thesis will also address this topic.

Keywords

Border Settlement, Expulsion of Germans, Czechoslovakia, Minorities, Karlovy Vary region

Počet znaků (včetně mezer): 169 869

Poděkování

Tímto bych ráda poděkovala své rodině a přátelům za nekončící podporu a pevné nervy. Veliké díky patří především vedoucímu mé diplomové práce, panu prof. PhDr. Jaroslavu Čechurovi. Děkuji za jeho trpělivost, rady, ale i výtky, které byly pro mou práci zásadní.

Obsah

Úvod.....	7
1. Odsun Němců z Karlovarska	11
2. Osídlování pohraničí českých zemí	17
2.1. Příprava k novému osídlování.....	17
2.2. Poválečné osídlování.....	24
2.3. Zemědělské osídlování.....	26
2.3.1. Organizované zemědělské osídlování	39
2.4. Průmyslové osídlování	47
2.4.1. Etapy průmyslového osídlování	59
3. Osídlování Karlovarska	64
3.1. Zemědělské osídlování na Karlovarsku	69
3.2. Průmyslové osídlování na Karlovarsku	74
3.3. Menšiny na Karlovarsku	79
3.4. Reemigranti na Karlovarsku	81
Závěr	84
4.1. Nová podoba pohraničí a stabilizace nové společnosti.....	84
Seznam použitých zkratk	92
Seznam literatury	93

Úvod

Karlovarsko bylo před druhou světovou válkou územím s největším počtem německého obyvatelstva. Po skončení druhé světové války došlo v obnoveném Československu ke značným společenským, hospodářským a právním změnám, které se nejvíce dotkly právě německého obyvatelstva žijícího na našem území. Na základě požadavků z řad československé vlády a souhlasů vítězných společenských mocností bylo rozhodnuto o odsunu většiny německých obyvatel zpět do Německa. Ve své bakalářské práci jsem se věnovala především odsunu Němců z Karlovarska v letech 1945–1947 a jen okrajově jsem naznačila osídlování tohoto kraje. Proto si tato diplomová práce klade za cíl více rozvinout téma osídlování Karlovarska po odsunu Němců a soustředit se na problematiku celé této akce.

Karlovarsko, společně s celým západočeským krajem se potýkalo se značnými problémy s osídlováním více než na ostatních územích pohraničí českých zemí. Potencionální novoosídlenci měli zájem především o úrodné Horšovskotýnsko, Písecko, Strakonicko nebo zemědělské Stříbrsko. Naproti tomu nebyl takřka žádný zájem o osídlení Chebska, Ašska, Sokolovska či Tachovska. Poměrně většímu zájmu se ale těšila lázeňská města – Mariánské Lázně, Františkovy Lázně a Karlovy Vary. Nedosídlenost tohoto území řešily příslušné orgány náboem pracovních sil ze Slovenska či Maďarska, odkud přicházeli Slováci, Ukrajinci – Rusíni, Maďaři a Cikáni. Na Karlovarsko se nejčastěji dostávali zájemci ze slabších sociálních vrstev, kteří v přesídlení viděli možnost zlepšit si své životní podmínky. Především na Chebsku a Mariánskolázeňsku převažovali Cikáni, kteří se ve značné míře nechtěli přizpůsobit českému prostředí a tradicím a tím způsobovali komplikace.

Karlovarsko, převážně s menšími enklávami úrodné půdy, se silným podílem těžkého i lehkého průmyslu a s rozsáhlými lesními porosty, bylo

osídlováno velmi pomalu. O práci v průmyslu byl zájem malý, větší byl spíše o národní správu průmyslových podniků, správu živností či o byty v lázeňských městech. Ani zemědělský sektor se netěšil velikému přílivu nových osídlenců.

Situaci s osídlováním měly řešit dekrety prezidenta republiky. Prvním byl dekret č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945 o národních správách. Pod národní správou se nacházel majetek všech osob „státně nespolehlivých“, kteří záměrně podporovali německé a maďarské okupanty. Druhým byl dekret č. 12/1945 Sb. z 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů a zrádců národa. Podle něho byl bez náhrady zkonfiskován veškerý zemědělský majetek. Tzv. osídlovací dekret č. 28/1945 Sb. z 20. července 1945 o osídlení zemědělské půdy po Němcích slovenskými a slovanskými zemědělci právně zakotvil osídlování zemědělského majetku a na rozdíl od konfiskačního dekretu rozšiřoval okruh přídělců. O jednotném řízení vnitřního osídlení pojednává dekret č. 27/1945 Sb. ze 17. července 1945. Šlo především o to, aby bylo pohraničí co nejdříve začleněno do celkové ekonomické struktury Československa a aby se tím zabránilo národohospodářským ztrátám. Návrh dekretu č. 108/1945 Sb. z 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy byl stejně jako předcházející dekrety připraven osídlovací komisí ÚV KSČ. Tímto dekretem byl bez náhrady konfiskován veškerý nezemědělský majetek a majetková práva Němců, Maďarů a všech zrádců.

Tématem odsunu Němců a počátečním osídlováním se již dlouhá léta zabývá Adrian von Arburg společně s Tomášem Staňkem. Autory základní literatury k tématu osídlování pohraničí jsou především František Čapek, Lubomír Slezák a Jaroslav Vaculík. Společně i samostatně vydali několik publikací týkajících se osídlování Československa a jejich knihu *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce* považují za základ k tomuto tématu. K zemědělskému osídlování mi byla pomocníkem kniha Lubomíra

Slezáka *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce* a téma reemigrace mi více přiblížila publikace Lubomíra Slezáka *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950*. Taktéž kniha od Andrease Wiedemmana „*Pojď s námi budovat pohraničí!*“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952* byla pro tuto práci zásadním informačním pramenem. Nesmím opomenout Karla Řeháčka, který se zabývá především historií západních Čech. Jeho publikace *Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948* a jeho přínosné články na téma osídlování v několika vydáních sborníku Karlovarského kraje mi taktéž pomohly získat potřebné informace k problematice osídlování.

Diplomová práce je rozdělena do čtyř hlavních kapitol, které jsou dále pro větší přehlednost rozděleny do dalších podkapitol. První kapitola je věnována stručnému odsunu Němců z Karlovarska. Druhá kapitola se zabývá osídlováním pohraničí českých zemí, od přípravy k osídlování až k zemědělskému a průmyslovému osídlování. Taktéž jsou zde podrobněji rozebírány prezidentovy dekrety. Tato kapitola je velmi rozsáhlá především proto, aby čtenáře seznámila s problematikou osídlování celého pohraničí českých zemí. Třetí kapitola je již věnována osídlování Karlovarska a celkové problematice dosídlování tohoto území. Obsahem je taktéž zemědělské a průmyslové osídlování. Důraz je kladen i na menšiny a reemigranty, kteří se do tohoto kraje dostávaly na výzvy vlády, a ne vždy byl jejich příchod v pohraničí vítán. Čtvrtou a zároveň závěrečnou kapitolou je nová podoba pohraničí a stabilizace nové společnosti. Jelikož byla společnost v pohraničí takřka neustále v pohybu, bylo velmi náročné najít společnou cestu životem v obcích a městech mezi jednotlivými skupinami osídlenců. Poslední řádky patří proslovům dvou odlišných názorů na osídlování – prvním z nich je proslov od skupiny důstojníků ministerstva národní obrany, druhým je proslov Klementa Gottwalda.

Osídlování pohraničí českých zemí je dodnes společně s tématem odsunu Němců velmi citlivé téma. Některé části Karlovarska jsou dodnes zcela neosídleny, došlo k zániku spousty vesnic, továren a živností. Na počátku 50. let 20. století osídlování pohraničí takřka skončilo, a i přes veškeré snahy bylo při srovnání s rokem 1938 dosídleno území jen dvěma třetinami obyvatel.

Tato diplomová práce vznikala v době, kdy se celý svět potýkal a stále potýká s onemocněním koronaviru. Proto se omlouvám, že literatura, ze které jsem čerpala, je omezená a ochuzená o archivní svazky. Zároveň bych tuto práci ráda věnovala svému tatínkovi, který při záchraně ostatních životů ten svůj ztratil kvůli tomuto infekčnímu onemocnění. I přes veškerou bolest ze ztráty jsem díky němu našla sílu práci dokončit a doufám, že by byl na mě pyšný.

1. Odsun Němců z Karlovarska

Na celém území Československa se po skončení druhé světové války museli němečtí obyvatelé potýkat se značnou brutalitou z řad českých a slovenských občanů. Ani Karlovarsku se během divokého odsunu v druhé polovině roku 1945 nevyhnulo násilí, i když v jednotlivých okresech byly značné rozdíly plynoucí z rozdílných přístupů amerických či sovětských úřadů. V okresech, které se nacházely pod americkou správou, např. na Mariánskolázeňsku, netrpěli Američané téměř žádné násilí proti obyvatelstvu německé národnosti a odmítali přijímat v Německu bez rozhodnutí vítězných velmocí jakékoliv Němce.¹ Odlišná situace panovala v částech patřící pod sovětskou správu, kde docházelo k častějším sporům.

Na konci války bylo Karlovarsko přelidněno a po jejím skončení zde žilo kolem půl milionu československých či sudetských Němců. Zároveň se zde nacházel přibližně stejný počet uprchlíků z ostatních území pod nacistickou vládou. Poválečná správa na Karlovarsku čelila hned od začátku velmi těžkému úkolu – dosáhnout snížení počtu obyvatel celé oblasti na únosnou míru a k tomu bylo zapotřebí především vysídlit veliké množství uprchlíků, kteří do Československa přišli po 1. říjnu 1938. Uprchlíci německé národnosti se po konci války nacházeli v žalostných podmínkách, takže bylo zapotřebí se nejdříve postarat o jejich zdravotní péči a stravu. Ve většině okresů proto docházelo ihned po ustanovení civilních samosprávných orgánů ke vzniku hromadných ubytovacích zařízení (obvykle předchůdců pozdějších sběrných či internačních středisek).² Náklady na péči pro tyto německé obyvatele byly tak vysoké, že se karlovarská poválečná civilní správa ve spolupráci s americkou i sovětskou vojenskou správou poměrně bez problémů domluvily o urychlené

¹ ŘEHÁČEK, Karel, Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948, Plzeň 2011, s. 67

² Tamtéž, s. 141

evakuaci z Karlovarského území. Bohužel docházelo k velmi špatné koordinaci celé evakuace, nebyla zde funkční infrastruktura či dostatek přepravních prostředků, tudíž velmi často docházelo k prodlužování přebývání ve velmi špatných životních podmínkách. To se na německých obyvatelích projevovalo především na zdravotním stavu. Docházelo k velmi častým úmrtím např. následkem tělesného vyčerpání a kvůli nedostatku léků a řádného lékařského ošetření docházelo ke vzniku epidemických chorob.

Pro Karlovarsko znamenal odsun Němců velké hospodářské, ale i kulturní škody. Některé oblasti v okolí Krušných hor či Slavkovského lesa jsou dodnes skoro neosídleny. Odsun německých obyvatel byl zahájen již krátce po skončení války a prvním transportem vypraveným do Německa byl transport z 16. května 1945, který vyjžděl z Chebu a obsahoval 1 200 osob.³ Až do 11. června 1945 nebylo z okresu Karlových Varů německé obyvatelstvo nijak organizovaně transportováno, vše se změnilo až následujícího dne. Nový velitel vojenské posádky⁴ nařídil, aby bylo z Karlových Varů do 24 hodin vysídleno 8 000 Němců. K tomuto jednání mělo výtky mnoho představitelů OSK, každopádně nakonec k odsunu došlo.

V druhé vlně odsunu byly vystěhovávány celé bloky a ulice. Vyhošťovaným bylo umožněno vzít si s sebou 25 kg zavazadel na jednu osobu, zároveň u sebe nesměli mít doklady, aby neutekli. Později byli rozděleni do různých skupin dle pohlaví, povolání či zdravotního stavu. Staří a nemocní, práce neschopní a ženy s dětmi byly postupně nákladními vozy odváženi do Božího Daru, kde byla státní hranice. Zde všichni dostali doklady a následně byli vyhoštěni z Československa. Zpočátku veškeré odsuny probíhaly svižně, denně bylo vyhoštěno kolem 500 osob. Později začala být evakuace z řad sovětských úřadů brzděna na 500 osob dvakrát týdně, později jen na 250 a ještě později na

³ ŘEHÁČEK, Karel, Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948, Plzeň 2011, s. 143

⁴ Škpt. Josef Arnošt

125 osob.⁵ V červenci roku 1945 sovětské úřady přesuny obyvatel přerušily úplně. Později sice evakuace opět umožnily, ale v důsledku zastavení akce se na hranicích začali němečtí obyvatelé hromadit a nastávaly veliké sociální potíže. Podobně reagovali i Američané, kteří zastavili další přesuny Němců již v červnu 1945 se zdůvodněním, že došlo k určitým přehmatům z české strany. Není tajemstvím, že československé úřady se snažily propašovat v rámci těchto transportů i domácí sudetské Němce, jejichž transport Američané důrazně zakázali. K částečnému zlepšení celé této situace došlo až na podzim roku 1945.

Karlovarsko bylo jednou z klíčových tranzitních tras do americké a částečně i do sovětské okupační zóny v Německu, tudíž zde byla situace s odsunem o to složitější. Touto oblastí neprocházely jen transfery německého obyvatelstva z Karlovarska, ale i z většiny oblastí Československa. Díky tomu byly na karlovarské úřady kladeny mnohem vyšší požadavky, než bylo obvyklé v jiných částech republiky a problémy plynoucí z odsunů Karlovarsko pocíťovalo i po ukončení odsunu na podzim roku 1946.

Situaci ohledně vysídlení německých obyvatel z Karlovarska nám mohou objasnit hlášení jednotlivých OSK, ve kterých byl vylíčen dosavadní průběh a popsán aktuální stav k 15. prosinci 1945. Z těchto údajů vyplývá, že ke zmíněnému datu bylo ze sledované oblasti Karlovarska vysídleno minimálně (bez chebských a tepelských Němců) 75 000 osob německé národnosti, zejména německých uprchlíků a říšských Němců.⁶ Podle těchto samých hlášení zbývalo na Karlovarsku ještě minimálně 390 000 osob německé národnosti, přičemž v první etapě bylo k odsunu určeno celkem 246 521 osob a ve druhé a třetí etapě 157 766 osob německé národnosti.⁷ Mezi posledními obyvateli určených k vysídlení byli především osoby pracující v zemědělství a

⁵ ŘEHÁČEK, Karel, Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948, Plzeň 2011, s. 145

⁶ Tamtéž, s. 206

⁷ Tamtéž, s. 207

v průmyslu. Celkem šlo o 36 064 německých obyvatel z průmyslového sektoru a 9 000 ze zemědělského.

Výběr osob k transferu německých obyvatel byl poměrně náročným a odpovědným úkolem, a samosprávy k němu ne vždy přistupovaly adekvátně. Zároveň bylo zapotřebí stanovit i preference vysídlování určitých oblastí. Nejdříve měla být vysídlena strategická místa významná pro obranu státu, dále oblasti z větší části osídlené obyvatelstvem slovanského původu, a nakonec zemědělské a průmyslové oblasti.⁸ Všechny transfery byly do nejmenších detailů upraveny mezistátními dohodami, byly přísně kontrolovány nejen přejímacími komisemi, ale také politiky a novináři mnoha států světa.⁹ I ze strany Československa bylo velmi často zdůrazňováno, že odsun německého obyvatelstva musí být proveden lidsky, korektně a uspořádaně. Generální plán odsunu vypracoval OSÚ, podrobné plány měly za úkol vypracovat jednotlivé OSK a ONV pro příslušné oblasti.

Před samotným odsunem byli obyvatelé německé národnosti poučeni o tom, jaký majetek si mohou, a naopak nemohou vzít s sebou. To, co museli nechat „doma“ bylo zabaleno, opatřeno jménem majitele a odevzdáno společně s klíči od bytu či domu na shromaždišti. Na některých místech tato fáze odsunu neprobíhala bez problémů. Někteří němečtí obyvatelé schválně způsobovali ve svých domovech požáry či zatopení, přesouvali svůj majetek k antifašistům apod. Po příchodu na nádraží byli podrobeni kontrole a zdravotní prohlídce a následně přesunuti do vagónů, ve kterých mělo být vždy jedno vědro na vykonání potřeby a jedno vědro s vodou.

Řádný odsun sudetských Němců byl zahájen 25. ledna 1946 transportem z Mariánských Lázní. Odsunové osoby si mohly vzít s sebou zavazadla o hmotnosti 30–50 kg, teplé osobní a ložní prádlo, náhradní šatstvo a obuv,

⁸ ŘEHÁČEK, Karel, Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948, Plzeň 2011, s. 210

⁹ Má bakalářská práce, Odsun Němců z Karlovarska 1945–1947, Praha 2018

příkrývku a nejnutenější kuchyňské nádobí.¹⁰ Zároveň si mohly vzít potraviny na tři dny. Vlaková souprava byla sestavena z 32 vagónů, ve kterých se nacházeli převážně staří lidé či ženy s dětmi. Transport byl vypraven v 17:21 hodin a celkově jím odjelo 1 200 osob (292 mužů, 695 žen a 213 dětí do šesti let) směrem na Plzeň.¹¹ V Plzni cestující dostali večeři a mohli si trochu odpočinout. Vlak mířil do Domažlic, a nakonec do americké okupační zóny – do Furth im Waldu.

Na letišti v obci Skláře, asi 2 km od Mariánských Lázní byly roku 1939 postaveny dřevěné baráky sloužící k ubytování letců a personálu místní letecké jednotky. Po válce se tento prostor proměnil na ubikace pro americké jednotky a následně na tábor pro uprchlíky z východních říšských zemí. Po odchodu amerických jednotek se celý tento komplex začal přeměňovat, a především rozšiřovat pro plánovaný organizovaný odsun většiny německého obyvatelstva z Mariánských Lázní a okolí. Od ledna 1946 do tohoto ubytovacího komplexu začaly proudit kolony sudetských Němců z mariánskolázeňského okresu, přičemž vždy setrvaly většinou týden, než došlo k jejich transportu. Většina těchto transportů odjížděla do americké okupační zóny, výjimku však tvořili říšští Němci, kteří byli posíláni do svých původních domovů. Vlaky z Mariánských Lázní odjížděly jedenkrát týdně, na jaře se transporty urychlily, protože československá vláda trvala na rychlejší vypořádání se s německými obyvateli. Vždy po odjezdu jednoho transportu se internační tábor ve Sklářích okamžitě zaplnil dalšími čekajícími na svůj odsun. Tímto táborem mělo odhadem projít kolem 30 000 obyvatel.

V období od února 1946 do března 1946 bylo z Karlovarska přes Cheb a Wiesau odesláno dalších osm řádných transportů z 9 603 osobami do amerického okupačního pásma a v období od 16. března do 31. března 1946

¹⁰ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991, s. 172

¹¹ ŘEHÁČEK, Karel, Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948, Plzeň 2011, s. 240

taktéž – celkem 9 605 osob.¹² Koncem první poloviny roku 1946 bylo vypraveno z Karlovarska celkem 123 vlakových transportů do amerického okupačního pásma a z oblasti jimi odešlo celkem 147 713 osob německé národnosti.¹³ Na jaře roku 1946 přijela do Mariánských Lázní britská delegace, která se chtěla přesvědčit, že odsun Němců se provádí humánně a bez násilí. Byli se podívat i v odsunovém táboře ve Sklářích a z této návštěvy je známa reportáž, i přes to, že jakékoliv filmování či focení těchto míst bylo ministerstvem vnitra zakázáno. V tomto období se Mariánské Lázně chystaly na svou první poválečnou sezónu, která měla být historicky poprvé ryze v českých rukách. Cíl byl jasný – odsunout většinu Němců minimálně z města, což se nepovedlo. Ještě v květnu němečtí obyvatelé vysoce převyšovali ty české. Počty transportů se i přes počáteční zdráhání ze strany spojenců v červenci začaly zvyšovat.

V červenci došlo k zahájení transportů také do sovětského okupačního pásma v Německu přes Tršnici u Chebu a první transport byl vypraven 3. července 1946 z Lázní Kynžvart. Celkově do amerického i sovětského okupačního pásma opustilo Karlovarsko v červenci 1946 celkem 55 642 osob německé národnosti. V říjnu 1946 bylo v odsunovém táboře již jen 317 Němců¹⁴, což značilo, že přes léto se v mariánskolázeňském okrese téměř odsun německých obyvatel ukončil. Poslední transport hlavní etapy řádného odsunu Němců byl vypraven z Karlových Varů 29. října 1946 v 10:30 hodin a po jeho odjezdu se konal v Městském divadle v Karlových Varech slavnostní projev, kterého se zúčastnil nejen ministr vnitra Václav Nosek, ale i ministři Prokop Drtina, Hubert Ripka či Zdeněk Nejedlý.

¹² ŘEHÁČEK, Karel, Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948, Plzeň 2011, s. 241

¹³ Tamtéž

¹⁴ Většinou to byli ti, kterým byl odsun přesunut kvůli jejich pracovní nepostradatelnosti

2. Osídlování pohraničí českých zemí

2.1. Příprava k novému osídlování

Poválečné osídlování pohraničí představovalo největší vnitrozemský přesun obyvatelstva v dějinách českých zemí.¹⁵ Do pohybu se v této době dalo více než pět milionů lidí. Celý tento proces trval několik let a probíhal v několika vlnách.¹⁶ Představa o novém osídlování pohraničí českých zemí českým a slovenským obyvatelstvem se utvářela v československém domácím i zahraničním odboji za druhé světové války v rámci diskuze o poválečném postavení německé menšiny.¹⁷ Prakticky jediný osídlovací plán vypracoval domácí odboj¹⁸ a úzce souvisel s připravovaným odsunem Němců.

Situace v pohraničí na konci války byla velmi nepřehledná. Zhroucení německé frontové obrany, ústup vojsk, evakuace civilistů, útky před blížící se frontou a rozklad nacistického mocenského aparátu vyvolaly mezi sudetskými Němci nejistotu, zděšení a posléze i strach z globální „odplaty a odvety“.¹⁹ Značná většina sudetských Němců byla i na konci války věrna ideologii nacistického režimu, není se tedy čemu divit, že se k nim v poválečném období uplatňoval princip kolektivní viny, historické odpovědnosti či touha po pomstě.

Mezi německým civilním obyvatelstvem se před příchodem Rudé armády zvyšoval neklid, který po obsazení pohraničních oblastí a lokalit vyvolal v souvislosti s chováním sovětských vojáků (zejména vůči ženám), čs. ozbrojených formací a části českých osídlenců masovou psychózu strachu

¹⁵ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 6

¹⁶ Tamtéž

¹⁷ Tamtéž, s. 23

¹⁸ GRULICH, T., Problematika počátku osídlování pohraničí a plány na osídlování. In: Etnické procesy v novoosídleneckém pohraničí, sv.2, Praha 1986, s. 11

¹⁹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 24

z globální „odplaty“.²⁰ V prvních týdnech po osvobození je zaregistrován vysoký počet sebevražd ze strany Němců, kteří byli k tomuto činu motivováni především pocitem viny, ale častěji je zapříčinila celková nejistota z budoucnosti. Podle oficiálních čs. údajů spáchalo v průběhu celého roku 1945 v českých zemích sebevraždu celkem 5 558 Němců.²¹

Již v průběhu května 1945 přicházelo do pohraničí především obyvatelstvo, které muselo po Mnichovské dohodě své bydliště nuceně opustit. Po vydání dekretu o národní správě pak do pohraničí přišli tzv. národní správci a celkové osídlování neprobíhalo jednotně. Veliký zájem o osídlení zaznamenala zemědělsky bohatá území v západočeském pohraničí – např. Horšovskotýnsko, naopak o Tachovsko a okolí mé domoviny zájem nebyl, především kvůli ostrahám státních hranic. Pro všechny osídlence, kteří se v této době rozhodli odejít do pohraničí, to byla cesta do neznáma, do prostředí cizího, v mnoha ohledech nepřátelského.²²

Čeští a slovenští osídlenci museli počítat s tím, že budou nějakou dobu žít vedle německých starousedlíků a čeká je vytvoření nového způsobu života, který bude plný nervozity, obav a podezřívavosti. Hlavní proud osídlenců z vnitrozemí proto směřoval více do míst, odkud Němci museli odejít v prvních poválečných měsících než do těch částí, kde k odchodům ve větší míře nedošlo.²³ Navíc definitivní rozhodnutí o spořádaném odsunu Němců bylo stále v rukou vítězných mocností a jeho finální znění bylo v té době ještě v nedohlednu. Soužití bylo velmi často doprovázeno častými konflikty a situaci nezlehčovala ani skutečnost, že bezprostředně po válce neexistovala v pohraničí žádná centrální správa. Jen s obtížemi vznikaly na základě Košického vládního programu z 5. dubna 1945 v pohraničních obcích a

²⁰ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991, s. 55

²¹ Tamtéž

²² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 25

²³ Tamtéž

okresech národní výbory, případně správní komise,²⁴ které mohly na přechodnou dobu přebírat ke spolupráci osoby „státně spolehlivé i z místního (německého) obyvatelstva. Tento rychlým spádem událostí podmíněný posun se projevoval nejen v akcích místních mocenských orgánů, ale také v posunu ústředních státních institucí i ve vedení politických stran.²⁵

Někteří představitelé KSČ, kteří ještě nedávno upozorňovali na potřebu rozlišovat mezi Němci podle antifašistických hledisek, se začali více naklánět k názorům, který tento postulat přesouval do pozadí. V otázce majetkových konfiskací zaujala KSČ – a po ní i její partneri ve vládě a v Národní frontě – stanovisko, podle kterého by se vyvlastnění Němců mělo konat všeobecně, bez jakékoliv náhrady. V tomto období se začaly hojně objevovat proslovy různých politických představitelů včetně K. Gottwalda. Ten v rozhlase 11. května 1945 uvedl: „*Nová republika bude státem slovanským, republikou Čechů a Slováků. Němce a Maďary, kteří se tak těžce prohřešili proti našim národům a republice, budeme považovat za zbaveny státního občanství a přísně je potrestáme. Národní výbory necht' s tím začnou ihned. Zneškodněte všechny aktivní nacisty a jejich majetek zajistěte ve prospěch národa a státu...Zajistěte a do národní, veřejné správy dejte majetek Němců, zrádců a kolaborantů...Na venkově připravte konfiskaci půdy, která patřila cizácké šlechtě, Němcům, zrádcům a kolaborantům.*“²⁶ Z této ukázky lze vidět, jak tyto veřejné projevy státních představitelů a dalších činitelů z různých politických stran, inspirovaly nacionální radikalismus.

Na utváření veřejného mínění v tomto období měly nemalý vliv také stanoviska Edvarda Beneše. Ten byl československými občany považován za naplňovatele a dovršitele Masarykova odkazu a jeho názory na

²⁴ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 25

²⁵ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945-1947, Praha 1991, s. 57

²⁶ Tamtéž

sudetoněmeckou otázku byly téměř všeobecně akceptovány. E. Beneš pronesl již 12. května 1945 v Brně ostrý protiněmecký projev, ve kterém mj. řekl: „*Náš zběsilý soused...si vytvořil situaci, jejíž důsledky stihnou celé jeho dnešní i budoucí generace, ponесou je jako zasloužený a plně mu náležející trest... Tento národ přestal být v této válce už vůbec lidský, přestal být lidsky snesitelným a jeví se nám už jen jako velká lidská nestvůra... Řekli jsme si, že německý problém v republice musíme definitivně vylikvidovat.*“²⁷ Podobně prezident vystoupil i 16. května na Staroměstském náměstí v Praze, či 10. června v Lidicích. Díky těmto slovům nelze vyloučit fakt, že jeho postoje mohly u části českého obyvatelstva vyvolávat dojem, že je možné uvést extrémně tvrdé zásahy proti německým obyvatelům do souladu s tím co řekl či naznačil a že tyto činy se obejdou bez postihu a trestu. Z uvedených formulací vyplývá, že prezident byl v této době nakloněn koncepci kolektivní viny a odpovědnosti celé německé národní pospolitosti. Taktéž většina státních a veřejných činitelů byli pro nejradikálnější postup.

Po skončení druhé světové války tvořilo české pohraničí prostředí s velikým otazníkem. Čekal ho nelehký rozvoj nové společnosti, která byla prohlášena za jednotu dříve, než došlo k seznámení jejich členů. Území Československa bylo v této době víceméně průchozím bodem lidí všeho druhu, ať již uprchlíků, lidí bez domova či lidí, kteří se do svých domovů chtěli po válce vrátit. Bezpečnost zajišťovala nově formovaná československá armáda, postupně vytvářená z příslušníků zahraničních jednotek (zejména 1. československého armádního sboru) a z různých ozbrojených skupin, včetně partyzánských oddílů, z nichž mnohé vznikly „na poslední chvíli“, ve spolupráci se sovětskými jednotkami.²⁸ Tyto jednotky měly na starosti akce, jejichž hlavním cílem bylo souběžně s nastolením a upevněním čs. státní moci řešit také otázku další existence

²⁷ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991, s. 58

²⁸ Tamtéž, s. 57

početného německého obyvatelstva v bývalých Sudetech, ale i v tzv. německých jazykových ostrovech ve vnitrozemí.²⁹ Hlášení Bezpečnosti z pohraničí poskytují řadu dokladů o tom, že k zneklidňování tamního obyvatelstva přispívali v nemalé míře lidé, kteří měli vlastně dbát o udržování pořádku, dále pak Rusové a všelijaké kriminálně založené osoby.³⁰

Dne 15. května 1945 se sešla vojenská rada, která rozhodla o nové organizaci branné moci v republice. Zároveň rozkázala v pohraničí rozmístit vojenské jednotky, které měly za úkol „vyčistit“ pohraniční území od Němců a Maďarů a zároveň jim zabránit v překročení hranic. Situaci komplikovala skutečnost, že na těchto terénech docházelo k nejrůznějším migracím (útěky a evakuace Němců, odchod zajatců a dalších na našem území nuceně pobývajících osob, na druhé straně návraty totálně nasazených, vězňených aj. osob z Německa, příchod prvních novoosídlenců apod.)³¹ Armáda rozkaz o „vyčištění“ pohraničí obdržela 22. května. Tato akce se týkala především příslušníků izolovaných nepřátelských skupin wehrmachtu, Waffen SS či Hitlerjugend aj. Ministr informací Václav Kopecký prohlásil 25. května 1945 v rozhlase, že armáda je připravena k „očištění pohraničí republiky od Němců a Maďarů“.³²

Začátkem června 1945 byly po reorganizaci čs. armády rozděleny operační vojenské prostory na 1. oblast (zahrnovala dvě oblastní velitelství řízená dosud ústředím „Alex“³³ se středisky v Hradci Králové a Kladně) a 2. oblast s centrem v Táboře pro západní a jižní Čechy, tj. území obsazené Američany.³⁴ Zároveň od začátku června připravovaly politické a vojenské orgány směrnice pro realizaci odsunu Němců a byla vyměněna řada správních komisí a také

²⁹ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991, s. 61

³⁰ STANĚK, Tomáš, Perzekuce 1945, Praha 1996, s. 145

³¹ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991, s. 56

³² Tamtéž, s. 26

³³ Pražské vojenské velitelství, které koordinovalo obsazení Sudet jednotkami příslušnými k oblastním velitelstvím v Hradci Králové a na Kladně

³⁴ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991, s. 62

některé místní národní výbory. Armáda měla tuto „odsunovací akci“ zajistit organizačně a technicky. Všeobecné zásady postupu vůči německým občanům pak byly upřesněny výnosem ministerstva vnitra ze dne 8. června 1945. K témuž dni vstoupily v platnost také směrnice o zřízení osídlovacích referátů ONV (OSK), kterým připadl pro příští období úkol zajistit souběžnost odsunu Němců s osídlovacím procesem v konkrétních místních podmínkách.³⁵

Postup vůči německým obyvatelům byl v této době ze strany vojenských oddílů, revolučních gard, pořádkových či bezpečnostních formací na mnoha místech nekompromisní a velmi krutý. Takovéto chování bylo podmíněno i různými nacionálně akcentovanými výzvami jako např. tzv. Desatero pro československého vojáka. V tomto dokumentu, který byl vydán 5. června rozkazem velitele 1. vojenské oblasti, najdeme např. výzvu: „*Němec zůstal naším nesmiřitelným nepřitelem. Nepřestaň nenávidět Němce... Chovej se k Němcům jako vítěz... Buď tvrdý k Němcům... I německé ženy a hitlerovská mládež nesou vinu na zločinech Němců.*“ apod.³⁶ Skutečnost, že Němci byli prohlášeni v Československu za „státně nespolehlivé obyvatelstvo“, umožňovala vojenským velitelům, národním výborům nebo správním komisím, různým „revolučním“ ozbrojeným jednotkám a bezpečnostním složkám (mnohdy za účasti novoosídlenců) organizovat od poloviny května do srpna 1945 lokální vyhánění Němců za hranice země, tzv. divoké odsuny.³⁷ Tato divoká vyhánění se týkala především říšských Němců, ale i starousedlíků včetně německých antifašistů a čím dál častěji je doprovázel požadavek osídlenců ke všeobecnému odsunu. Z tohoto stavu pak vyplývala řada dalších opatření, která výrazně zasahovala do postavení Němců v pohraničí, do jejich

³⁵ STANĚK, Tomáš, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Praha 1991, s. 64

³⁶ Tamtéž, s. 63

³⁷ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 28

každodenního života, včetně restrikcí v oblasti školství, kultury, náboženství apod.³⁸

Nové osídlování pohraničí, které úzce souviselo s vysídlením německých obyvatel, nemohlo být jen technickou a ekonomickou agendou. Jeho rychlý a hlavně úspěšný průběh byl podmíněn již zmíněným silným přiživováním atmosféry velkého historického vítězství. Osídlení pohraničí proto dle dobového diskursu bylo v první řadě návratem a odčiněním křivd, nikoliv expanzí českého národa.³⁹ Dle příslušného legislativního rámce bylo osídlení pohraničí souborem „všech opatření, kterými se podle zvláštních předpisů o tom vydaných má dosáhnouti navrácení všech oblastí Československé republiky původnímu slovanskému živlu.“⁴⁰

Osídlování mělo své tempo. Uskutečňovalo se vcelku rychle, ale v několika vlnách, především v závislosti na stále se měnících podmínkách doma i ve světě. Bylo podmíněno odsunem německé menšiny a protáhlo se na dobu několika let. V květnu roku 1945 ještě nebylo jasné, kdy a v jakém rozsahu bude odsun Němců odsouhlasen vítěznými mocnostmi, z jejich strany existoval jen příslib konání. Na nejvyšších vládních místech bylo přesto rozhodnuto nečekat na jeho definitivní schválení a zahájit osídlování ihned.⁴¹ Ačkoliv se čekalo na vyřčení rozhodujícího slova o odsunu ze stran vítězných mocností, osídlování bylo čistě vnitřní, československou záležitostí. V tomto smyslu měl odsun Němců jen minimální vliv na zahájení či ukončení osídlovacího procesu.

³⁸ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 28

³⁹ SPURNÝ, Matěj, Nejsou jako my – Česká společnost a menšiny v pohraničí 1945–1960, Praha 2011, s. 32

⁴⁰ Dekret prezidenta republiky č.27/1945 Sb. Ze dne 17. července 1945 o jednotném řízení vnitřního osídlení

⁴¹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 31

2.2. Poválečné osídlování

Rozhodnutím všech politických sil v zemi – nepodmiňovat počátek osídlování potvrzením odsunu, resp. jeho ukončením – byla současně celé společnosti avizována nezbytnost dočasného soužití Němců a českých i slovenských osídlenců v pohraničí.⁴² Následující vývoj situace potvrdil, že toto rozhodnutí bylo správné. Organizovaný odsun Němců se teprve blížil ke svému vrcholu, když docházelo k nejsilnějšímu osídlování pohraničí.

Odsun, definitivně stvrzený v srpnu 1945 na Postupimské konferenci, rychlé přijetí právních podkladů pro jeho zabezpečení i pro nové osídlení pohraničí, to vše přispělo k tomu, že osídlování dostalo punc legálnosti a nezvratnosti.⁴³ Noví osídlenci tedy měli pocit, že jejich odchod do pohraničí má určitý smysl a reálnou perspektivu. Početně nejsilnější příliv přistěhovalců z českého vnitrozemí mířil do pohraničí v průběhu roku 1945, tedy v době, kdy ještě ani nezačalo řízené vysídlování německého obyvatelstva.⁴⁴

Co se týče počátku osídlování, nemohlo začít dříve než po osvobození spojeneckými armádami, tedy až po 8. květnu 1945. Reálně však víme, že například v pohraničních okresech na jižní a jihozápadní Moravě, došlo k novoosídlení již koncem dubna 1945, jelikož byla tato oblast z českých zemí osvobozena nejdříve. Byla to ovšem výjimka, na dalších územích bylo osídlování spojeno s ukončením válečných operací. Relativně nejúplnější statistický přehled o stavu osídlení pohraničí po dokončení hlavní vlny organizovaného odsunu Němců podává soupis obyvatelstva podle povolání, který byl v českých zemích proveden v květnu 1947.⁴⁵ Podle tohoto pramene

⁴² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 31

⁴³ Tamtéž

⁴⁴ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 73

⁴⁵ KASTNER, Quido, *Osídlování českého pohraničí od května 1945*, Plzeň 1997, s. 14

bylo v pohraničí (rozumí se na území okupovaném říší) celkem 2 229 485 obyvatel.⁴⁶ Z toho bylo asi 61,2 % nových osídlenců, 32,7 % starousedlíků (= obyvatelé, kteří byli v pohraničí přítomni k 1. květnu 1945), 5,3 % tvořily děti, které se narodily v období od 1.5. 1945 do 22.5. 1947, zbytek činili osídlenci, kteří působili během druhé světové války v zahraniční armádě (0,5 %) a osoby bez údaje o bydlišti (0,3 %).⁴⁷

Osídlování bylo několikaletým nekončícím migračním procesem, kdy se překrývaly odchody obyvatel s novými příchozími. Jednou převažovaly první, jindy druhé a v tomto smyslu nebyl vlastně osídlovací proces nikdy beze zbytku ukončen.⁴⁸ Proto není divu, že názory na jeho odstartování a oficiální ukončení se u dobových publicistů a badatelů různí. Například J. Mládek kladl jeho konec na přelom let 1948–1949, podle demografie trval (všeobecně) až do konce roku 1952.⁴⁹ Nejdále však zašel V. Nindel, který dokonce stanovil oficiální datum ukončení osídlování na 31. května 1947. Nepřekvapuje nás tedy fakt, že legislativcům automaticky splynul závěr osídlování s přijetím zákona, kterým se rušily osídlovací úřady v březnu 1950. To ovšem neplatí pro proces osídlování obecně, jelikož např. zemědělské osídlování skončilo o několik let dříve. Faktem ovšem zůstává, že po roce 1947 začal osídlovací proces ztrácet na intenzitě. Příčinou bylo nejspíš vyčerpání vnitřních zdrojů obyvatelstva, zároveň svou roli mohl sehrát dostatek pracovních příležitostí ve vnitrozemí.

Mezi lety 1947–1950 došlo ke zvýšení počtu obyvatelstva v pohraničních okresech na 38 615. Největší přírůstek byl zaznamenán ve východních Čechách, severní Moravě a Slezsku (5,7 %), menší pak v jižních Čechách (2,5%).

⁴⁶ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 31

⁴⁷ Tamtéž

⁴⁸ Tamtéž s. 31–32

⁴⁹ Tamtéž

V mém rodném kraji a celkově na západě a severozápadě Čech došlo jen k malému přírůstku obyvatel (0,8 % a 0,7 %). Vzhledem k tomu, že první skupiny osídlenců přibývaly do pohraničí ještě v době, než proběhlo divoké vyhánění i organizovaný „transfer“ německého obyvatelstva, byl v některých okresech jedním z nejnaléhavějších problémů nedostatek bytů, zejména v těch průmyslových oblastech, kde nálety způsobily rozsáhlé škody (např. v Ústí, Mostě, Chebu).⁵⁰ Po roce 1952 v některých částech českých zemí, především tedy v pohraničních zemědělských oblastech i nadále docházelo k úbytku obyvatel. Svou roli zřejmě sehrály kolektivizační procesy z počátku 50. let. Naopak přírůstek nacházíme zejména v industrializovaných regionech severních Čech a severní Moravy a Slezska.⁵¹

Na základě studií archivních pramenů a vyhodnocení výsledků, které provedli pan Čapka, Slezák a Vaculík se lze domnívat, že konec osídlování splynul s přelomem let 1947/1948, res. s únorem 1948. Všechny další problémy, které i potom vyvstávaly v pohraničí (otázky konfiskátů apod.), byly řešeny v natolik odlišné politické atmosféře, že vlastně již ani nelze hovořit o osídlování v původním slova smyslu.⁵²

2.3. Zemědělské osídlování

Základní rysy zemědělského osídlování se díky aktivitám československé exilové vlády v Londýně a československých komunistů v Moskvě podařilo nastínit již v průběhu druhé světové války. Bylo zapotřebí vytvořit novou pozemkovou reformu, což bylo domácím odboji i zahraničnímu exilu zřejmé.

⁵⁰ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 76

⁵¹ KASTNER, Quido, Osídlování českého pohraničí od května 1945, Plzeň 1997, s. 16

⁵² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 32

Ekonomická krize třicátých let a průběh druhé světové války se velmi negativně zapsal do mysli většiny ekonomů a politiků, proto jejich zkušenosti vyústily k příklonu k reformním hospodářským praktikám. Tímto směrem se až na určité výhrady vydal i prezident Edvard Beneš. Své přesvědčení o nutnosti „sáhnout hlouběji k opatřením strukturálním, tj. kolektivizujícím a socializujícím,⁵³ doplnil připomínkou, že bude nutno udržet revoluci v rozumných mezích, aby se zabránilo „zkomunizování vlády a země“.⁵⁴

Ačkoli většina spolupracovníků v Londýně souhlasila s Benešovým názorem na nutnost změny Československa, žádné z ministerstev nevytvořilo v praxi použitelný dokument o poválečné pozemkové reformě. Pokusů bylo několik, ale žádný se zatím nezdařil. Teprve v návrhu osnovy zákona o znárodnění půdy z konce roku 1942 se navrhovalo přidělovat do soukromého vlastnictví rozsah zemědělské půdy takový, aby umožnil obživu šesti až sedmičlenné rodiny horníka. Celkově se upřednostňovalo sdružování do společných farem s kolektivním hospodařením a zemědělci měli pomalu ještě děkovat za to, že jim je umožněno chovat drůbež či včely. Tento dokument s výrazným rukopisem sociálních demokratů jako by předvídal pounorovou situaci a zároveň zcela ignoroval potřeby a očekávání zemědělců. Návrh byl nakonec stažen, ale z jeho osnovy je zcela zřejmé, kam se smýšlení jeho tvůrců ubíralo.

Další osnova dekretu o zemědělské reformě, která stojí za zmínku je nedatovaná, ale zřejmě pochází z roku 1944. Pozornost se ubírá směrem představ o nabyvatelích půdy, která měla být přednostně přidělována zemědělským družstvům a až pak jednotlivcům. Ani tato osnova neprošla. Ze začátku se v úvahách zdůrazňovalo pokračovat v předválečné nedokončené pozemkové reformě. S postupem válečných událostí a sílícím terorem

⁵³ BENEŠ, Edvard, *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1948, s. 216

⁵⁴ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 33

německých okupantů v Protektorátě Čechy a Morava však došlo k posunu a do popředí se jednoznačně dostala hlediska protifašistická a celkově protiněmecká.

Exilové vedení KSČ v Moskvě připravovalo svoji variantu agrární reformy. Londýnská i Moskevská strana se nakonec na sklonku války domluvily na kompromisu, který spočíval v souhlase s postupným prováděním pozemkové reformy. V počáteční etapě měla být zkonfiskována a rozdělena půda Němců, Maďarů, domácích zrádců a kolaborantů a teprve potom půda domácích pozemkových vlastníků nad určitou hranici.⁵⁵ Tento kompromis byl nakonec včleněn do vládního programu, který byl přijat v dubnu 1945 v Košicích. Po jednání vlády v Košicích se všechny významné změny v československé společnosti odvíjely od moskevských porad z března 1945. Na těchto poradách byla vytvořena Národní fronta, ve které komunisté obsadili rozhodující ministerská křesla a zároveň zde byla dohodnuta definitivní podoba Košického vládního programu. Komunistický exil přijal po schválení prezidenta Beneše na jednání iniciativu.

Vládní program v Košicích byl přijat až po několika diskuzích, ale pokud šlo o jeho zemědělskou část, ta byla přijata celkem bez připomínek. V kapitole o zemědělství se přímo nehovořilo o osídlování pohraničí, nejspíš proto, že hlavní podmínkou jeho uskutečnění bylo schválení odsunu Němců státy protifašistické koalice, které se v této době ještě definitivně nevyjádřily. Vláda ale se souhlasem mocností počítala a rozhodla se proto přijmout s předstihem zákonné normy, které by stanovily rozsah a způsob konfiskovaného zemědělského majetku a právně i technicky zabezpečily jeho nové osídlení.⁵⁶ Právní základna zemědělského osídlení tak postupně dostala podobu tří klíčových dokumentů – dekretu č.5/1945 Sb., ze dne 19. května 1945 „o

⁵⁵ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 34

⁵⁶ Tamtéž, s. 36

neplatnosti některých majetkově právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů (tzv. dekret o národní správě), dále dekretu č. 12/1945 Sb., ze dne 21. června 1945 „o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa“ (dekret konfiskační) a nakonec dekretu č. 28/1945 Sb., ze dne 20. července 1945 „o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci“ (dekret osídlovací).⁵⁷

V pohraničí českých zemí byla jedna celá třetina veškeré orné půdy, přes tři čtvrtiny pastvin a luk, na Moravě vinic a téměř polovina větších vodních ploch a lesů. Očekávalo se tedy, že by se na podkladě zákonů vypsanych výše, mohlo zkonfiskovat v pohraničí přes 2 000 000 hektarů zemědělské a lesní půdy. V době vydání těchto dekretů ovšem neexistovala přesná čísla. Jasno bylo v případě půdy v držení německého obyvatelstva, složitější to bylo pak s půdou kolaborantů s nacisty a obecně domácích zrádců.

Konfiskačním dekretem se s okamžitou platností a bez náhrady konfiskoval zemědělský majetek (zemědělská a lesní půda s živým a mrtvým inventářem a průmyslovými objekty) osobám německé a maďarské národnosti (bez ohledu na státní příslušnost, s výjimkou antifašistů) a všem zrádcům a nepřátelům republiky, kteří záměrně a aktivně podporovali německé okupanty.⁵⁸ Z konfiskace byly vyňaty pouze osoby, které mohly prokázat, že se „aktivně

⁵⁷ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 36, viz Sběrka zákonů a nařízení státu Československého, 1945

⁵⁸ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 37

zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky.“⁵⁹

Vůbec poprvé pak byli v zákoně vyjmenováni ti, kteří mohli získat zemědělský majetek. Samozřejmě vedle státu, výrobních družstev, obcí a okresů to byli převážně zemědělstí dělníci a malozemědělci, živnostníci, veřejní a soukromí zaměstnanci či dělníci, kteří si mohli na zemědělské půdě založit malou zahradu nebo postavit rodinný domek. Přednostní příděl připadl těm jedincům, kteří se nějakým způsobem zasloužili o podporu Československa v době války, především tedy vojákům, partyzánům či bývalým politickým vězňům. V dekretu se také konstatovalo, že při národních výborech, v jejichž obvodu byl konfiskovaný majetek, si uchazeči o osídlení zvolí místní a okresní rolnické komise (RK), maximálně desetičlenné, výhradně z řad bezzemků a drobných rolníků.⁶⁰ Tyto rolnické komise měly za úkol zveřejňování seznamů osob, kterým se zkonfiskoval zemědělský majetek, vyhotovení soupisu usedlostí a půdy určených ke konfiskaci či vypracování osídlovacích plánů spolu s návrhy přídělu pozemků, budov apod. V souvislosti s rolnickými komisemi bylo pověřeno ministerstvo zemědělství zřizováním „Osídlovacích komisí ministerstva zemědělství“ (OKMZ). Byly ustanovovány jen na určitou dobu, po skončení osídlování měly být zrušeny. V Čechách bylo takovýchto komisí zřízeno 40, na Moravě a ve Slezsku 25.

Problémy zemědělského osídlování byly vcelku pravidelně projednávány také v zemědělském výboru Prozatímního národního shromáždění (PNS) a Ústavodárného národního shromáždění (ÚNS).⁶¹ Nejvíce se k materiálům o zemědělství vyslovovalo ministerstvo ochrany práce, sociální péče a ministerstvo vnitra. Nejdůležitější role v zemědělském osídlování však připadla

⁵⁹ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 103

⁶⁰ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 37

⁶¹ Tamtéž, s. 38

ministerstvu zemědělství. Podle ustanovení dekretu č. 28/1945 Sb. ministerstvo zemědělství usměrňovalo zemědělské osídlování a přidělovalo majetek za součinnosti okresních rolnických komisí a okresních národních výborů.⁶²

Nová ustanovení o tom, kdo může zažádat o přiděl půdy a dalšího majetku v pohraničních oblastech, byla přijata v osídlovacím dekretu. Ten byl přijat nejpozději. Vidina lepších pracovních, a především životních podmínek byla pro odchod zemědělských osídlenců do pohraničí rozhodující pobídkou. Lákadlem pro osídlení měl být co největší rozsah přidělovaného majetku spolu s právními zárukami a samozřejmě co nejnižší cena. To vše sliboval především konfiskační dekret č. 12/1945 z 21. června 1945. Hlavní myšlenkou zemědělského konfiskačního dekretu bylo jednak vyvlastnění německých a maďarských pozemkových vlastníků, jednak provedení nové pozemkové reformy, aby se utišil hlad českých a slovenských zemědělců a bezzemků po půdě.⁶³ Rovněž byl vyvlastněn zemědělský majetek právnických osob jako např. akciových společností a korporací, „jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války nebo fašistickým a nacistickým účelům.“⁶⁴

Vedly se časté spory a diskuze o přiděl přidělované půdy, které vyústily v rozhodnutí o maximálním přidělu do 13 hektarů, přičemž tento požadavek vyšel z návrhu komunistů.⁶⁵ Mezi osídlenci nebyl takřka žádný zájem o zemědělskou půdu do 2 hektarů, zároveň nebylo možné získat hospodářství o větším výměru, než bylo 20 hektarů. Nedostatek pracovních sil v zemědělství se odrazil na co nejmenším počtu nových pohraničních osídlenců. Bylo proto rozhodnuto zlikvidovat hospodářství velkých statků rozdělením jejich půdy do několika menších závodů s výměrou stanovenou dekrety a současně

⁶² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 39

⁶³ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 105

⁶⁴ Tamtéž, s. 104

⁶⁵ 8-10 hektarů orné a 12-13 hektarů zemědělské půdy

slučováním více malých hospodářství dosáhnout velikosti, jakou předpokládaly dekrety.⁶⁶ Od těchto opatření se očekávalo, že se sníží potřeba nových pracovních sil, pokud celkový počet zemědělských závodů v pohraničí poklesne.

O takovémto postupu při osídlování pohraničí přispěly i různé závěry z expertíz renomovaných institucí, jako např. Vysoká škola zemědělského a lesního inženýrství v Praze. Autoři memoranda doporučovali reorganizaci zemědělství v pohraničí a připomínali fakt, že „při zemědělském osídlování pohraničí tvoříme dílo nové, že není úkolem osídlovat mechanicky každou německou zemědělskou usedlost jednou českou rodinou...“⁶⁷ Situaci komplikoval ale i fakt, že v předvečer osídlování nebyly k dispozici přesné údaje o celkovém počtu zemědělských závodů a tyto informace nám chybí dodnes.

J. Koťátko v jedné ze svých publikací uvedl, že v roce 1939 bylo v pohraničních oblastech českých zemí 356 689 zemědělských závodů různé velikosti⁶⁸, každopádně se od tohoto čísla muselo odečíst 173 000 závodů s výměry do dvou hektarů, o které nebyl zájem. Dále pak 92 000 hospodářství od 2 do 5 hektarů, z nichž většina byla soběstačná, 12 000 závodů nad 20 hektarů, které nebylo možné bez dalšího dělení přidělovat a tím pádem se dostaneme k číslu 80 000 závodů německých zemědělců, které byly k dispozici bez jakýchkoliv úprav pro zájemce z vnitrozemí.⁶⁹ Toto číslo mělo vzrůst při slučování nejmenších a zároveň při rozdělování největších závodů, tudíž se odhady nakonec ustálily na čísle 120 000 hospodářských jednotek do 20 hektarů. Ke stejnému počtu závodů německých zemědělců v pohraničí se

⁶⁶ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 40

⁶⁷ KOŤÁTKO, Jirí, Zemědělská osídlovací politika v pohraničí, s. 47

⁶⁸ Tamtéž, s. 49

⁶⁹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 41

dostal i předseda Osídlovacího úřadu pan M. Krejsa, který dříve sám přiznal, že „následky úbytku obyvatelstva odsunem dolehnout... na pohraničí tíživěji než na vnitrozemí.“⁷⁰ K podobnému závěru došel i Adrian von Arburg, který ve své knize uvádí, že konfiskace „zemědělsky využitelné půdy“ postihla v pohraničí 238 563 majitelů, z toho téměř 125 000 samostatně hospodařících zemědělců, přičemž šlo převážně o Němce.⁷¹ Aby tato situace nebyla pro další badatelskou generaci opravdu lehká, čísla se liší i u tehdejšího náměstka předsedy vlády Klementa Gottwalda, který na schůzi vlády 21. června 1945 prohlásil, že při zemědělském osídlování bude k dispozici pro nové osídlence 144 000 zemědělských usedlostí. V dekretch prezidenta republiky se dočteme, že tehdejší ministr zemědělství J. Ďuriš Gottwaldovi oponoval a tvrdil, že je pro zájemce v pohraničí k dispozici 260 000 hospodářství.⁷² Spory a diskuze na toto téma zcela nikdy nezmizely a jejich rozbor by vyšel na celou diplomovou práci.

Všechny soupeřící politické strany roku 1947 souhlasily s nutností vytvářet v pohraničí středně velká soběstačná hospodářství, každopádně nejzásadnějším rozdílem byla spodní hranice výměr těchto ploch. Komunisté usilovali o výměru 13 hektarů, oponenti o podstatně větší plochu, přičemž vycházeli ze svých zemědělských programů. Národní socialisté vyhlásili v lednu 1947 program, který byl schválen na sjezdu národně socialistických zemědělců a který byl koncipován v duchu hesla „Svobodný zemědělec na svobodné půdě“. V centru pozornosti byl požadavek nedotknutelnosti soukromého vlastnictví půdy, který národní socialisté stavěli proti nacionalizaci půdy a jakékoliv

⁷⁰ SLEZÁK, Lubomír, Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. st.), *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 15, č. 7, 2007, s. 385

⁷¹ ARBURG, Adrian von, Odsun a osídlení, *K působení dvou migračních procesů uvnitř československého státu (1945–1950)*, s. 15

⁷² Dekrety prezidenta republiky 1940–1945, sv. 1, s. 337

formě jejího kolektivního obdělávání.⁷³ Do budoucnosti si představovali soběstačný závod rodinného hospodářství, ve kterém by se jednalo o výměru do 20 hektarů půdy, tedy o rozlohu podstatně větší, než navrhovali komunisté. Jediná nesocialistická strana – Lidovci, přijali svůj zemědělský program v červenci 1947 a v mnohém se podobal programu národních socialistů. Byl zde navíc požadován přiděl lesů do vlastnictví jednotlivců, zároveň byla zdůrazňována zásada nedotknutelnosti soukromého vlastnictví. Ucelenou podobu svého zemědělského programu schválili také sociální demokraté, kteří měli první variantu již z roku 1945. Na nové podobě schválené taktéž v průběhu roku 1947 je zajímavé, že doporučovali pro rentabilní podnikání rozlohu zemědělské půdy až do 50 hektarů.

Spory mezi politickými stranami se dostávaly i do časopisů či novin. Poslanec za lidovou stranu F. Hynek v emotivním projevu ÚNS dokazoval, že rozloha 13 hektarů zemědělské půdy je velikým omylem: *„Byla strašná chyba, že byly stanoveny v pohraničí výměry hospodářství na 13 hektarů pro jednoho osídlenec. Toto číslo nemá naprosto žádného hospodářského opodstatnění, leda to, že se o něm říká, že je to číslo nešťastné... Strojově vybavit tuto výměru je za známé prosperity a rentabilnosti zemědělských výrobků zcela nemožné.“*⁷⁴ V dubnu 1946 byl dokonce podán návrh na vydání zákona, který by změnil a doplnil konfiskační a osídlovací dekret. Hranice by tímto zákonem mohla být zvýšena na 20 hektarů a ve výjimečných případech i nad 20 hektarů zemědělské půdy. Návrh však neprošel, a proto se pokračovalo dle původních dekretů.

Když se na chvíli vrátíme zpátky do roku 1945, docházelo v květnu ke sporům nejen kvůli velikosti přidělu, ale i co se týče výše úhrady za přidělovaný zemědělský majetek. V době přípravy konfiskačního dekretu na

⁷³ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 42

⁷⁴ Tamtéž

22. schůzi vlády⁷⁵ nedošlo ke shodě návrhu osnovy, a tudíž se musel připravit nový text. Kompilační a redakční komise v čele s J. Ďurišem jej předložila 4. června 1945 na 26. schůzi vlády.⁷⁶ Obsahem nového návrhu bylo přidělovat zemědělskou půdu na úhradu nejméně ve výši hodnoty jedné a nejvíce dvou průměrných ročních sklizní, zároveň mělo být stanoveno finanční vyrovnání za přidělené budovy v rozsahu jednoho až tříročního nájemného z objektů. Velmi ostře se proti tomuto dokumentu vyjádřil V. Šrobár, který úhradu považoval za velmi nízkou. Dokazoval to tím, že celkový výnos přispěje jen velmi málo k sanaci státních financí, které byly v katastrofálním stavu díky druhé světové válce. Podpory se dočkal jen ze strany V. Majera za sociální demokracii a F. Hály za lidovou stranu. Zbytek vlády byl proti, a nakonec se usnesli schválit osnovu dekretu a předložit ji ke schválení prezidentu republiky.

Beneš se postavil za návrh V. Šrobára a osnovu odmítl podepsat. Vládě ji vrátil s připomínkami a požadoval zvýšení náhrady za přidělovaný majetek. „Z věcných i mravních“ důvodů navrhoval platit za přidělenou půdu ve výši trojnásobného ročního nájemného.⁷⁷ Dále vznesl požadavek, aby vláda v souvislosti s odsunem Němců z republiky přezkoumala znovu celou záležitost včetně reparací, které by Československo mělo od Německa požadovat. Zároveň pak aby z účtu reparací Německa odškodnila při transferu Němců občany německé a maďarské národnosti, kteří by dle zákonných dispozic měli mít právo na odškodnění. Proti tomuto návrhu se postavil především jmenovitě J. Ďuriš a všichni komunisté spolu se slovenskou Demokratickou stranou a národním socialistou J. Stránským. Podporu Beneš nezískal ani v jednom z jeho návrhů a zůstal osamocen. Nezbyvalo mu tedy nic jiného, než dekret i přes svůj nesouhlas podepsat.

⁷⁵ 25. května 1945

⁷⁶ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 42

⁷⁷ Tamtéž

Benešova přímluva za nějakou formu odškodnění pro odsunované byla – v nejobecnější podobě – formou podpory instituce soukromého vlastnictví, jednoho ze základních pilířů liberální demokratické společnosti.⁷⁸ Uvědomoval si, že je situace s Němci a Maďary v poválečném Československu zcela specifických rozměrů, každopádně byl přesvědčen o tom, že každý mimoekonomický zásah do vlastnických práv musí být nějakým způsobem kompenzován. Proto mělo jít zamýšlené odškodnění z položky reparací. V jeho nechuti konfiskovat majetek bez náhrady se projevovala také obava (jak ukázal další vývoj zcela opodstatněná) z vytvoření precedentu pro budoucnost, kdy by již mohlo jít o konfiskace bez náhrady soukromého majetku ostatních obyvatel, tedy Čechů a Slováků.⁷⁹ Při formulování své představy o finanční úhradě za přidělovaný majetek byl toho názoru, že pokud získá člověk bez většího úsilí cokoliv zadarmo (nebo téměř zadarmo viz zkonfiskovaný majetek), většinou si tohoto nabytí dostatečně neváží a podle toho s tím také nakládá. Laxní vztah většiny zemědělských osídlenců, kteří získali v pohraničí půdu, po únoru 1948 jeho obavy nakonec potvrdil.

První zemědělství osídlenci odcházeli do pohraničí ihned po osvobození jejich bydlišť spojeneckými vojsky. Informace o tom, co je v pohraničí čeká, jelikož německé obyvatelstvo touto dobou stále zůstávalo na svých hospodářstvích, získávali z různých zdrojů velmi sporadicky. Mezi první pokyny novým osídlencům patřil elaborát z února 1945 - tzv. Hospodářský život v přechodném období, který vypracovalo ministerstvo pro hospodářskou obnovu v Londýně. Osídlencům se v něm vysvětlovalo, jakou úlohu budou mít v pohraničí národní výbory a co mají dělat při obsazování zkonfiskovaného majetku. Tento dokument vzbuzoval na území Protektorátu bohužel nulový

⁷⁸ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 45

⁷⁹ Tamtéž

zájem, vzhledem k probíhajícím válečným událostem. Dalším dokumentem bylo např. provolání KSČ z dubna 1945 s názvem „Co dělat, čím začít“.

Informovanost obyvatelstva o osídlování pohraničí automaticky vzrostla až po osvobození. Dne 10. května 1945 vydalo ministerstvo zemědělství tzv. Směrnice pro národní výbory o nejnnutnějších opatřeních v zemědělství, přičemž jejich stotisícový tisk byl rozšířen do venkovských obcí. Směrnice byly obsahově i stylisticky jednoznačné a srozumitelné a obsahovaly např. výzvy pro rolníky a bezzemky, aby ještě před vydáním prezidentských dekretů zakládali rolnické komise a aby ze svých řad zvolili ve spolupráci s národními výbory národní správce. Tyto směrnice oslovily velký počet potencionálních osídlenců a přispěly k tomu, že během pár měsíců po skončení války byla nejatraktivnější část zemědělského majetku určená ke konfiskaci, obsazena národními správci.

Dne 19. května 1945 se začalo s přijímáním dekretů o osídlování, což byl již sám o sobě bohatý zdroj informací pro potencionální osídlence. Do této doby probíhal osídlovací proces velmi živelně, jelikož ministerstvo zemědělství vydalo až v září 1945 první obsáhlejší program zemědělského osídlování s dlouhodobými výhledy. Jeho oficiální název zněl „Plán na osídlení pohraničí“, ale původně byl označen jako „generální plán“. Jeho nedostatkem bylo především pozdní rozeslání okresním národním výborům, komisím a všem ostatním orgánům pověřeným realizací osídlovacího dekretu č. 28/1945 Sb. Tento generální plán z velké části shrnoval to, co již bylo na poli legislativy uděláno a v praxi také používáno.⁸⁰ V této době bylo v pohraničí již nespočet národních správců, kteří byli přesvědčeni, že je ze „svých“ nově obsazených majetků nemůže nikdo odvolat. Dále se v důsledku překotně prováděného osídlování brzy ukázalo, že někteří národní správci získali v místě původního

⁸⁰ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 48

bydliště příslušné osvědčení o způsobilosti pro zemědělskou činnost podvodně, s využitím různých konexí či uplácením.⁸¹ Zároveň spousta z nich neměla čistý trestní rejstřík a již v létě 1945, kdy probíhaly žně jsou důkazy o prvních odchodech těchto správců zpět do vnitrozemí.

Generální plán dále zdůrazňoval nutnost osídlování s ohledem na výrobní podmínky, což znamenalo, že uchazeč z okresu s určitou průměrnou roční teplotou, srážkami, délkou vegetačního období a nadmořskou výškou měl osídlit část pohraničí se stejnými nebo podobnými podmínkami.⁸² Bylo také rozhodnuto o tzv. skupinovém přesídlení, které se osvědčilo již na jaře a v létě 1945. Všude, kde to bylo možné, měli noví osídlenci odcházet do pohraničí ve skupinkách z jedné obce ve vnitrozemí do téže obce v pohraničí. Jedním z dokumentů, podle kterého se měl uvedený záměr realizovat, byl Osídlovací plán podle dohody sjednané a schválené ministerstvem zemědělství 9. října 1945, v němž bylo rámcově naznačeno, odkud a kam se mají osídlenci přesunovat.⁸³ Toto rozhodnutí o skupinovém přesunu mělo za cíl posílit plánovitost a organizovanost celého procesu, a ačkoliv se tento cíl nepodařilo splnit, je pravda, že díky tomu ubylo neřízených přesunů do pohraničních oblastí.

Obsazování německé půdy v pohraničí Čechy a Slováky probíhalo v několika etapách. Pro první etapu, která trvala zhruba od dubna do října 1945, byla typická instituce národní správy na zkonfiskovaném majetku, obecně uzákoněná dekretem č. 5/1945 Sb.⁸⁴ Do pohraničí v této době přicházelo nejvíce osídlenců a celý přesun měl živelný a neorganizovaný průběh. Druhá etapa probíhala v období od října 1945 do léta 1946, kdy

⁸¹ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, II. díl, Praha 2010, s. 196

⁸² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 48

⁸³ Tamtéž, s. 49

⁸⁴ Tamtéž

započala centrálně řízeným příchodem nových osídlenců do pohraničí, právně ošetřeným dekrety č. 12/1945 Sb. a č. 28/1945 Sb. a skončila po parlamentních volbách v květnu 1946.⁸⁵ Třetí etapa měla vyřešit úkoly, které se nepodařilo splnit v předcházejících dvou etapách⁸⁶ a probíhala od léta 1946 do podzimu 1947. Zatímco v prvních dvou vlnách převažoval příchod nových osídlenců, ve třetí začal naopak převládat odchod. V letech 1947–1948 je osídlování jen doznívající, jelikož bylo ovlivněno politickým vývojem po komunistickém převratu v únoru 1948.

2.3.1. Organizované zemědělské osídlování

V létě roku 1945 ministerstvo zemědělství pracovalo na definitivní podobě osídlovacího plánu, přičemž v této době ještě nebyl znám přesný rozsah půdy, který bude zkonfiskován. Odhady se pohybovaly kolem 1 500 000 hektarů, přičemž 150 000 hektarů bylo rezervováno pro družstevní pastviny na méně kvalitních půdách a 60 000 hektarů pro zalesnění. Při úvahách o tom, jak velká bude potřeba osídlenců, se dospělo k číslu 120 000 zemědělských rodin z vnitrozemí na obsazení hospodářství do 20 hektarů a dalších 10 000 – 20 000 rodin na osídlení velkých celků a na práce v pastvinářských družstev.⁸⁷ Odhadem se jednalo o 500 000 – 600 000 zemědělců a z toho asi 300 000 – 400 000 pracovních sil.

Do pohraničí přišlo od podzimu 1945 do února 1946 kolem 33 000 nových zemědělských osídlenců a během jara léta jejich počet vzrostl až na 60 000. Spolu se 70 000 národními správci v té době prověřenými, bylo v pohraničí

⁸⁵ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 49

⁸⁶ Jako např. osídlení nejvíce vzdálených pohraničních lokalit od vnitrozemí

⁸⁷ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 59

usazeno 130 000 zemědělských rodin.⁸⁸ V Čechách patřily k nejpreferovanějším lokality ležící v okresech od Žatce, přes Most, Bílinu, Litoměřice až k České Lípě.⁸⁹ V Moravskoslezské zemi směřovaly intenzivní migrace především na jih (Znojensko, Mikulovsko atd.) a také do lépe využitelných oblastí západní části českého Slezska. Oproti tomu v hornatějších územích s méně kvalitní půdou a hustším zalesněním, resp. v regionech s horším dopravním spojením a nedostatečně rozvinutou infrastrukturou (zejména v západních a jižních Čechách, na severní Moravě a ve výše položených terénech českého Slezska), se národní správci do podzimu 1945 usazovali v daleko menším počtu.⁹⁰

Příslušné orgány se při zařazování uchazečů do pohraničí snažily přesouvat nové osídlence do okresů nejméně vzdálených od místa dosavadního bydliště a zároveň do regionů s alespoň podobnými klimatickými podmínkami. Představa to byla jasná a srozumitelná, každopádně realizovat se ji zcela nepodařilo. Např. na schůzi rady ZNV v Brně bylo počátkem roku 1946 konstatováno, že téměř polovina půdy v okrese Mikulov byla v rukou osídlenců ze Vsetínska, kteří neměli pro práci na vinicích odborné předpoklady.⁹¹

Do pohraničí odcházeli v první řadě zemědělstí dělníci, deputátníci a čeledí, následovaná drobnými zemědělci. Bylo logické očekávat, že budoucí sociální složení zemědělských osídlenců v pohraničních obcích se bude v základě odvíjet od požadavků příslušných dekretů.⁹² I přes to, že v pohraničních částech existovaly výjimky, většinou se dařilo požadavky dekretů plnit. Na jaře roku 1946 organizované osídlování pomalu doznívalo. V tuto dobu ministerstvo zemědělství rozhodlo o urychleném předání dekretů o vlastnictví

⁸⁸ KOŤÁTKO, Jirí, *Zemědělská osídlovací politika v pohraničí*, s. 62

⁸⁹ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*, II. díl, Praha 2010, s. 196

⁹⁰ Tamtéž

⁹¹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 61

⁹² Tamtéž, s. 63

přidělené půdy osídlencům, přičemž tyto dokumenty předávaly na slavnostech známé osobnosti ministerstva, převážně sám J. Ďuriš. Pochopitelně nikdo z představitelů KSČ nepřiznal, že šlo z jejich strany jen o promyšlený plán pro nadcházející volby do Ústavodárného národního shromáždění v květnu 1946.

Proti těmto akcím se objevovaly připomínky jak z ostatních politických stran, zároveň i např. Právo lidu kritizovalo, že při předávání dekretů bylo zdůrazňováno, že půdu v pohraničí získávají osídlenci díky KSČ: „Aby bylo jasno: Jde o národní majetek, a nikoliv o majetek jedné politické strany. Půdu tedy nedává KSČ, ale celý národ.“⁹³

V dubnu 1946 skupina poslanců sdělila ministru zemědělství J. Ďurišovi, že dekreta obsahují jen jakýsi příslib převedení vlastnictví do rukou osídlenců, načež Ďuriš reagoval tím, že dekreta jsou veřejnoprávními akty ministerstva zemědělství, a tedy že jsou schopné právní moci a jsou právoplatné.⁹⁴ Při převzetí dekretů osídlenec podepisoval tzv. přidělové podmínky, které byly formulovány v duchu těchto zmíněných dekretů. Nový nabyvatel se podpisem zavazoval, že půdu nebude bez svolení Národního pozemkového fondu prodávat, dělit nebo zadlužovat.⁹⁵ Celkově bylo za rok 1946 předáno zemědělským osídlencům dle dobového tisku 118 000 dekretů o vlastnictví zemědělského majetku v rozsahu 1 300 000 hektarů. Souhrnná zpráva NPF z konce roku 1948 pak zachycuje možná přesnější číslo 126 594 předaných dekretů (zahrnuty jsou zde i přiděly ve vnitrozemí).⁹⁶

Debaty a hádky kolem zaknihování zemědělského majetku pokračovaly i po předání dekretů a jen pro zajímavost výsledky voleb do ÚNS z 26. května 1946 přinesly jasné vítězství komunistické straně. Ta se stala se svými 40, 17 % hlasů v českých zemích nejsilnější politickou stranou v republice. V celém

⁹³ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 65 (Právo lidu ze 17. 5. 1946)

⁹⁴ Tamtéž

⁹⁵ Tamtéž, s. 66

⁹⁶ Tamtéž

českém pohraničí získali absolutní většinu 53 % hlasů a nejvíce platných hlasů, 70 % získali v okrese Tachov. Také v moravském a slezském pohraničí komunisté zvítězili, každopádně dosáhli méně výrazných výsledků. Podrobnější rozbor výsledků voleb v jednotlivých okresech pohraničí potvrzuje, že hlasy dali komunistům v první řadě noví osídlenci, kteří uvěřili, že za svoje nynější postavení vděčí komunistické straně, která jim to také po celou dobu důrazně připomínala.⁹⁷

Na sklonku roku 1946, hlavně však v roce 1947, se začal v osídlování prosazovat nový, pro většinu aktérů nečekaný trend: zatímco do té doby dominoval příliv osídlenců nad jejich odchody, v dalších měsících a letech se situace obrátila – odchody začaly převažovat nad příchody, přičemž „na vině“ byli především osídlenci zemědělství.⁹⁸ Dalším „aktérem“ byl i stále probíhající odsun Němců, díky kterému odešlo z republiky více jak 800 000 pracovních sil. Protože bylo již delší dobu zřejmé, že jsou veškeré možnosti k získání pracovních sil dobrovolnou cestou vyčerpány, začaly se objevovat i úvahy o použití nátlaku. V této souvislosti je třeba předem připomenout, že osídlovací proces byl v zásadě uskutečněn na principech dobrovolnosti, kdy se osídlenci rozhodovali k odchodu do pohraničí zcela svobodně.⁹⁹ Např. M. Kreysa upřednostňoval myšlenku dobrovolné osídlovací politiky, zároveň se však nebránil ani použití donucovacích prostředků, jak je zřejmé z programového prohlášení OÚ ze září roku 1945. Konstatoval v něm, že pokud nebude možné zabezpečit chod národního hospodářství po odsunu Němců pracovníky, získanými přirozenou cestou, bude třeba přistoupit k přikazování lidí do

⁹⁷ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 67

⁹⁸ SLEZÁK, Lubomír, Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. st.), s. 385

⁹⁹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 68

pohraničí „v rámci pracovní povinnosti“.¹⁰⁰ K této situaci došlo v samotném počátku organizovaného odsunu německého obyvatelstva na jaře 1946, kdy bylo na důvěrném jednání Ústřední komise pro vnitřní osídlení sděleno, že k zajištění zemědělských prací v českých zemích chybí kolem 500 000 pracovních sil a že pokud nebudou zemědělské práce zvládnuty, bude se muset přemýšlet např. o přesunu Maďarů z jižního Slovenska do českých zemí.

Vláda se v létě 1946 rozhodla do pohraničí dostat kolem 50 000 maďarských zemědělců, každopádně tento pokus skončil fiaskem. Získáno bylo pouze 1 919 pracovníků. V této době probíhala jednání pařížské konference o výměně obyvatel mezi Československem a Maďarskem. Tato akce vedla maďarské zemědělce z jižního Slovenska k vyčkávání, jak jednání dopadne, a tak zájem o práci na západě naší republiky opadl. Když se požadavek Československa na transfer slovenských Maďarů do mírové smlouvy nedostal, přistoupila vláda k vnitrostátnímu řešení problému, aniž se ohlížela na stanovisko vítězných mocností.¹⁰¹ Začala se praktikovat tzv. vnitřní kolonizace, tedy nucené přemísťování. V době od 19. listopadu 1946 do 22. února 1947 bylo do českých zemí přesunuto násilím z jižního Slovenska 44 129 Maďarů, což představovalo kolem 11 000 rodin.¹⁰²

Jelikož při těchto transferech docházelo často nejen k ponižování občanů, ale i k fyzickému násilí, bylo jasné, že se Maďaři budou chtít co nejdříve dostat zpět na Slovensko. Usnesením vlády bylo v březnu 1948 uloženo ministerstvu vnitra rychle vypracovat osnovu vládního nařízení, které by Maďarům, kteří by se natrvalo usadili v českých zemích, vrátilo československé státní občanství. Současně mělo ministerstvo zemědělství vyplatit osobám maďarské národnosti s nově nabytým státním občanstvím peněžitou podporu k založení trvalé

¹⁰⁰ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 68

¹⁰¹ Tamtéž, s. 69

¹⁰² Tamtéž

existence ve výši 80 % obecné ceny zemědělského majetku zanechaného na Slovensku.¹⁰³ Ministerstvo vnitra přitom upozornilo na vážnou komplikaci, kterou uvedené rozhodnutí může přinést: přiznání finanční náhrady za zkonfiskovaný majetek ve formě vynětí hodnoty tohoto majetku z konfiskace bylo totiž v rozporu s formulacemi přijatých konfiskačních právních norem (konfiskace důsledně bez náhrady).¹⁰⁴

Ostatní obyvatelé toto řešení museli taktéž chápat jako nespravedlivý a diskriminační akt a pro budoucnost celého soužití v pohraničí to mohlo představovat nebezpečný zdroj potíží. Jelikož si ale republika potřebovala udržet pracovní síly, bylo toto rozhodnutí silnější, než ochota zabývat se právními aspekty tohoto problému. Po únorovém převratu komunisty v roce 1948 došlo k uklidnění situace mezi Maďarskem a Československem. V průběhu tohoto roku docházelo postupně k návratu slovenských Maďarů na Slovensko, každopádně s organizovanými přesuny se oficiálně začalo až od ledna 1949.

Maďaři, ale i Romové na našem území, hlavně tedy v západních Čechách, představovali komplikaci již od roku 1946. Neuměli česky a dle B. Steinera a jeho dopisu ministru vnitra V. Noskovi byla jejich hlavním úkolem výměna zboží za šmelinářské ceny a pašování. V. Nosek odpověděl velmi stroze a suše. K jejich přílivu (Maďarů i Romů) došlo organisovaně za účasti ministerstva ochrany práce a sociální péče, ministerstva zemědělství a Osídlovacího úřadu. Ministerstvo vnitra odmítlo požadovaný úřední zásah proti uvedeným osobám, protože by nutně dostal charakter politického opatření, navíc s rasovým podtextem.¹⁰⁵ K vyřešení této situace nakonec došlo v letech 1948–1949, kdy se Maďaři, jak jsem již psala, vrátili na Slovensko.

¹⁰³ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 70

¹⁰⁴ Tamtéž

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 71

Únorem 1948, převzetím všech mocenských pozic v zemi komunistickou stranou, skončila počáteční velká etapa v poválečném vývoji pohraničí, charakterizována odsunem Němců a jeho novým osídlením.¹⁰⁶ Po ní následovala druhá etapa, která trvala přibližně do roku 1953 a během které byly ještě dokončovány nedořešené úkoly z minulých let. Vše se ale již odehrávalo za úplně jiných politických podmínek, proto nemůžeme mluvit o osídlování v původním slova smyslu. Jmenovitě šlo o obsazení zbývajících volných hospodářství zvláště v těch okresech, které byly nejslaběji osídleny, o dokončení scelování půdy k přiděleným usedlostem a zajištění jejího zaknihování či o zastavení odchodů zemědělských osídlenců do vnitrozemí. V době od 22. května 1947 do 1. března 1950 došlo v pohraničí k přirozenému přírůstku 128 000 obyvatel.¹⁰⁷ V důsledku odchodů ale ubylo 77 000 osob, takže celkově vzrostl počet obyvatel v pohraničních regionech o 55 000 jedinců.¹⁰⁸ Od března 1950 do podzimu 1953 byl populační nárůst v pohraničí kolem 152 000, každopádně odchod 32 000 osídlenců mělo za výsledek, že v pohraničí přibylo za 4 roky 120 000 obyvatel.

Pokud bychom sledovali jednotlivé okresy pohraničí na počátku padesátých let, zjistili bychom, že se nejvíce na návratu osídlenců do vnitrozemí podílely zemědělské okresy, přičemž mezi odcházejícími osídlenci dominovali právě ti zemědělstí. Z pestré palety mnoha desítek uváděných důvodů odchodu, zcela individuálních a osobitých, je možné vytvořit několik obsahově blízkých skupin.¹⁰⁹ Do první bychom mohli zahrnout důvody hospodářsko-podnikatelského charakteru: nedostatek odborných zemědělských znalostí a zkušeností s vedením samostatných hospodářství a v důsledku toho odchod do

¹⁰⁶ SLEZÁK, Lubomír, *Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. st.)*, s. 386

¹⁰⁷ Tamtéž

¹⁰⁸ Tamtéž

¹⁰⁹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 76

finančně zajímavějšího a lehčího zaměstnání mimo zemědělství, dále přecenění fyzických schopností svých a příslušníků své rodiny, zvláště při obecně přetrvávajícím nedostatku pracovních sil.¹¹⁰ Druhou skupinu zastupovaly zcela osobní důvody: úmrtí v rodině osídlenec, náhlá zdravotní indispozice hospodáře, rozvod či bezdětnost rodiny. Ve třetí skupině dominovaly důvody čistě finanční jako byla zadluženost, nedostatek finančních prostředků u těch, kteří převzali hospodářství rozkradené a nezařízené. Poslední, čtvrtá skupina důvodů byla zastoupena politickým charakterem. Obavy osídlenců z možného bezpečnostního vývoje v pohraničí v atmosféře začínající studené války či narůstající psychóza mezi osídlenci, pokud šlo o právoplatnost nabytých majetků. To vše hrálo v odchodech svou roli.

Obecně také platilo, že mezi odcházejícími zemědělci byli tací, kteří museli svá nově nabytá hospodářství opustit nedobrovolně „z moci úřední“. V nejvyšších orgánech komunistické strany a na ministerstvech došlo proto k rozhodnutí věnovat v pohraničí do budoucna hlavní pozornost zemědělským okresům.¹¹¹ Samotné zemědělské osídlování ale stále zůstávalo velmi nerovnoměrné, a především do méně lákavých oblastí se noví osídlenci příliš nehrnuli. Šlo o části okresů Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Teplá, Sokolov, Tachov, Cheb, Aš, Prachatice, Kaplice a některé části severní Moravy a Slezska.¹¹²

Navržená opatření vedená komunisty a ministerstvy byla vyhlášena a prosazována ve třetí osídlovací etapě a její počátek je kladen do podzimních měsíců roku 1953. V tuto dobu se začíná hovořit o novém způsobu osídlování, o tzv. dosídlování. Třetí etapa byla tou nejdelší a protáhla se až do konce

¹¹⁰ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 76

¹¹¹ SLEZÁK, Lubomír, Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. st.), s. 386

¹¹² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 71

padesátých let. Pro zemědělství v pohraničních oblastech pak byla charakteristická především velmi nízká intenzita výroby, což se přirozeně promítalo do nižších hrubých a čistých peněžních příjmů a následně i nízké hmotné zainteresovanosti družstevníků. Odchody osídlenců, resp. dosídlenců, nespokojených se situací v pohraničních JZD, prakticky nikdy nekončily.¹¹³ Přesto však počty obyvatel v pohraničí od roku 1953 narůstaly. Nebyl to ovšem důsledek dosídlování, ale hlavně vysoké přirozené reprodukce tamního obyvatelstva.

2.4. Průmyslové osídlování

Zatímco zemědělské osídlování usměrňoval od počátku jediný centrální resort (MZ), zabývalo se až do podzimu 1945 přípravou základních předpisů pro další formy osídlování a jejich praktickým uskutečňováním hned několik ústředních orgánů, což přirozeně vedlo k různým kompetenčním nejasnostem.¹¹⁴ K obstarávání pracovních sil v tomto období docházelo prakticky bez výraznější součinnosti se zainteresovanými ministerstvy. Ministerstvo vnitra se během prvních poválečných měsíců zabývalo především přípravou legislativních opatření v pohraničí, zajištěním bezpečnosti a vybudováním funkční správy. MOPSP projevilo teprve na přelomu července a srpna větší péči o zprostředkovávání pracovních sil, během léta se začalo o různé aspekty nezemědělského osídlování zajímat také MP a MVO.¹¹⁵

Ačkoliv se vláda zabývala již od přelomu května a června myšlenkou na zřízení centrálního úřadu pro koordinaci nadcházejících masových migrací

¹¹³ SLEZÁK, Lubomír, Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. st.), s. 392

¹¹⁴ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, II. díl, Praha 2010, s. 197

¹¹⁵ Tamtéž

(původně ještě v souvislosti s vysídlováním Němců), došlo k přijetí právní normy vytvářející institucionální podmínky pro centrální koordinaci této agendy teprve podpisem dekretu č. 27/1945 Sb. o jednotném řízení vnitřního osídlení (17. července).¹¹⁶ S oporou tohoto dekretu pak vznikly dva Osídlovací úřady (OÚ), jeden pro Čechy se sídlem v Praze a druhý pro Slovensko, se sídlem v Bratislavě. Pražský OÚ se od počátku roku 1946 zabýval i plánováním a organizací odsunu Němců, později se jeho pozornost začala soustředit především na problematiku nezemědělského osídlování. Poté byly na základě dekretu č. 108/1945 Sb. také ustaveny jim podřízené Fondy národní obnovy (FNO), které v otázkách týkajících se nakládání s konfiskovaným nezemědělským majetkem převzaly podobné úkoly, jaké v zemědělské sféře plnil NPF. Bylo tedy rozhodnuto o konfiskaci průmyslového majetku.

V průmyslové oblasti probíhaly konfiskace i osídlování složitěji než v případě zemědělství, neboť průmysl měl větší rozsah a jednalo se o různé druhy majetkových podstat.¹¹⁷ Větší rozsah a rozdílné druhy vlastnictví zde ve srovnání se zemědělstvím vyžadovaly vyšší úsilí při dohledávání, zajišťování a registraci majetkových hodnot.¹¹⁸

V poválečném období na rozdíl od zemědělského osídlování nebyla ještě k dispozici téměř žádná obecně závazná zákonná norma, která by se týkala konfiskace a dalšího využití nezemědělského majetku.¹¹⁹ K této problematice se nijak konkrétně nevyjadřoval ani Košický vládní program, který prioritně vyzdvihoval spíše zavedení národní správy na majetkové hodnoty Němců, Maďarů a dalších tzv. státně nespolehlivých osob. Až do schválení již zmíněného nezemědělského konfiskačního dekretu č. 108/1945 Sb. z 25. října

¹¹⁶ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, II. díl, Praha 2010, s. 199

¹¹⁷ WIEDERMAN, Andreas, Pojď s námi budovat pohraničí!, Praha 2016, s. 128

¹¹⁸ Tamtéž

¹¹⁹ Především šlo o obytné prostory a nemovitosti či o průmyslové a živnostenské podniky

1945¹²⁰, nebylo po právní stránce rozhodnuto, jak by se mělo s nezkonfiskovaným majetkem pod národní správou naložit a komu by měl případně připadnout. Práce nad textem dekretu č. 108/1945 Sb., jenž měl pro nezemědělský sektor podobný význam jako dekret č. 12/1945 Sb. pro majetkové přesuny v zemědělství, probíhaly od léta 1945 paralelně s přípravou znárodnovacích dekretů, přičemž hlavní iniciativu v tomto ohledu vyvíjeli jednoznačně komunisté.¹²¹ Podle tohoto dekretu propadal konfiskaci bez náhrady movitý i nemovitý nezemědělský majetek (jednotlivců i institucí) Němců, Maďarů a zrádců národa. Z konfiskace byla vyňata jen ta část movitého majetku, která byla nevyhnutelně potřebná k uspokojení životních potřeb nebo k osobnímu vykonávání zaměstnání těchto osob a jejich rodin (jako oděv, peřiny, prádlo, potraviny a nástroje).¹²² Dále nepodléhal konfiskaci ten majetek, který v době od 29. září 1938 nabyli českoslovenští občané pod tlakem okupace či v důsledku rasové, politické a národní perzekuce. Taktéž němečtí antifašisté byli z opatření plynoucích z dekretu vyňati a veškeré další výjimky mohla svými nařízeními stanovit vláda.

V součinnosti ministerstva vnitra, OÚ a ministerstva průmyslu vznikly tedy koncepty nové struktury průmyslového a živnostenského sektoru a nového rozložení průmyslových, obchodních a řemeslných závodů v pohraničí.¹²³ Průmyslové podniky byly prozatímně kategorizovány do tzv. seznamů A, B, C, přičemž mělo být především přihlíženo k jejich vybavení, ke stavu sociálního zařízení, k stupni mechanizace a modernizace a k dosahované rentabilitě

¹²⁰ K publikování došlo 30. října

¹²¹ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, II. díl, Praha 2010, s. 200

¹²² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 96

¹²³ WIEDERMAN, Andreas, Pojď s námi budovat pohraničí!, Praha 2016, s. 50

práce.¹²⁴ Navíc Národní správy nemohly tušit, jestli jejich podnik bude ponechán či zanikne a to nepřispívalo k náboru nových pracovníků.

Po podepsání dekretu č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy přibyla Osídlovacím úřadům v Praze a v Bratislavě jako nová agenda organizace tohoto fondu.¹²⁵ Fond národní obnovy v Praze byl zřízen s účinností od 30. října 1945 jako samostatná právnická osoba, přičemž přímo podléhal Osídlovacímu úřadu.¹²⁶ První měsíce jeho existence však byly velmi rozpačité a problémy byly jak odborného charakteru, tak i technického rázu (chyběly místnosti). Již první týdny po zřízení FNO však potvrdily důležitost a potřebnost existence této instituce, která měla ve spolupráci s místními národními a okresními výbory (správními komisemi) zajišťovat veškerý konfiskovaný majetek, zaevidovat jej, zajišťovat, spravovat a organizovat jeho správu a později provádět jeho přidělování a prodej. Následně pak bylo zapotřebí odvádět čistý zisk Likvidačnímu měnovému fondu k oživení československé měny a provádět přísnější dozor nad hospodařením národních správců, kteří ne vždy měli dostačující znalosti a zkušenosti k výkonu této práce.

Národní správci byli tedy zapotřebí stejně jako v případě zemědělského osídlování, každopádně v případě průmyslového, a zvláště živnostenského sektoru způsobovala problémy odborná kvalifikace. S tím, že mnozí z národních správců dosazených do průmyslových závodů a živností nebudou moci prokázat patřičné odborné kvality, resp. že jejich způsobilost nebude srovnatelná se znalostmi, zkušenostmi a pracovními návyky původních majitelů, se přirozeně předem počítalo.¹²⁷ Pochybnosti o jejich kompetenci

¹²⁴ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 102

¹²⁵ Tamtéž, s. 103

¹²⁶ Tamtéž

¹²⁷ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951*, II. díl, Praha 2010, s. 200

vykonávat tuto funkci musely jít však stranou, rozhodující bylo dosažení hlavního cíle, tj. urychleného převedení „nepřátelského“ majetku do českých rukou. Národní správci byli v závislosti na odvětví, velikosti závodu a počtu zaměstnanců jmenováni buď místním, okresním, nebo zemským národním výborem.¹²⁸

Národní správce byl na nezemědělském majetku vázán mnoha povinnostmi, jejichž počet byl vyšší, než tomu bylo při zemědělském osídlování. Musel vyplňovat nespočet evidenčních formulářů a sestavovat účetní zprávy pro kontrolní orgány působící na různých stupních státní správy od MNV (MSK) až po ministerstva. Zároveň bylo jeho povinností ihned po převzetí podniku či živnosti zinventarizovat veškerý svěřený majetek a zjistit, v jakém je stavu. Národní správce byl mimo jiné taktéž zodpovědný za zajištění potřebného počtu pracovních sil, přičemž měl právo zadržet nepostradatelné zaměstnance na jejich dosavadním pracovišti.¹²⁹ Nároky na tyto správce byly tak veliké, že řada osob neměla šanci obstát, tudíž není divu, že docházelo k častým výměnám. Postup podle ustanovení zakotveného v dekretu č. 5/1945 Sb., podle něhož mohla o dosazení národního správce spolurozhodovat závodní rada daného podniku a za jehož prosazení plédovali především komunisté a jejich souběžci v odborech, nepochybně posílil pozice KSČ, jež i v tomto případě prokázala svou taktickou obratnost.¹³⁰ V pohraničí byla řada podniků s převahou německých zaměstnanců, tudíž tam se tato procedura uplatňovala postupně a závodní rady zatím nevznikaly.

Zpoždění koncepčních příprav ovšem nezpůsobilo odklad improvizovaného osídlování a zřizování národních správ, které probíhalo se stejnou rychlostí a

¹²⁸ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952, Praha 2016, s. 138

¹²⁹ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, II. díl, Praha 2010, s. 201

¹³⁰ Tamtéž

intenzitou jako v zemědělském sektoru.¹³¹ Již v prvních měsících po skončení války mířila první vlna nových osídlenců hlavně do silně průmyslových oblastí severovýchodních, severozápadních a částečně i do západních Čech.

Od května do srpna 1945 bylo do obchodů a jiných živností dosazeno jen co se týče severozápadních Čech 2 833 národních správců, do října se jich pak vykazovalo již 3 525. Taktéž zde platilo, že se národní správci uchýlovali do hospodářsky rozvinutějších, urbanizovaných a z hlediska dopravního spojení dobře přístupných oblastí. Teprve postupem času začali kvůli snižování počtu volných míst v těchto lukrativních oblastech potencionální národní správci vyhledávat i vzdálenější lokality mimo hlavní trasu.

V březnu a v dubnu 1946 se mohl každý dospělý občan ČSR ucházet formou „příhlášky“ o konfiskovaný majetek: Celkem se jich sešlo více než dva miliony a ty pak tvořily podklad pro provedení prodejového řízení konfiskovaných movitostí.¹³² V českých zemích bylo během října 1946 zaregistrováno 461 487 konfiskátů (označovaných jako „majetkové podstaty“).¹³³ Mezi nimi bylo přes 34 000 živností, 2 000 průmyslových závodů, 180 000 rodinných domků a 120 000 motorových vozidel. Později se dle zákonů č. 128/1946 Sb. a č. 79/1948 Sb. stal FNO správcem majetku, který byl odňat osobám v protektorátu v době okupace v důsledku rasové, národní či politické perzekuce. Obdobný soupis konfiskovaných movitostí byl proveden i z veřejnoprávních institucí a korporací.

Od roku 1946 mělo dojít k přidělování konfiskovaného majetku. Dekret č. 108/1945 Sb. ale zaváděl příliš složité a nepřehledné přidělové řízení na základě rámcových plánů, tudíž za účelem urychlení tohoto řízení ministerstvo vnitra vypracovalo osnovu zákona o zkráceném přidělovém řízení, zejména pro

¹³¹ ARBURG, Adrian von, STANĚK, Tomáš, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, II. díl, Praha 2010, s. 201

¹³² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 104

¹³³ Tamtéž

drobné živnostenské podniky. V srpnu roku 1946 ministerstvo průmyslu předložilo vládě osnovu zákona o okamžitém přidělování malých a středních podniků jednotlivcům, družstvům a obcím.¹³⁴ Osnova však nebyla přijata, protože zde převládalo přesvědčení o potřebě provést konfiskaci a teprve pak přidělování majetku. Zdržování přidělového řízení vznášelo neklid jak mezi národní správce v menších průmyslových závodech, obchodech a živnostech, tak i mezi osídlence, kteří obývali konfiskované domky.¹³⁵

V polovině roku 1946 byly vyzvány státní podniky, lidová správa i národní podniky, aby si podaly žádost o konfiskovaný majetek, podle vyhlášky č. 1587/1946 Ú. 1. ze dne 23. 7. 1946. Vyhláška se vztahovala především na nemovitosti a postupně přišlo od národních podniků více než 2 000 žádostí o průmyslové konfiskáty. Podobně pak vyzval OÚ a FNO zemědělská, konzumní (spotřební) a živnostenská družstva, aby si podala žádost na konfiskované podniky a žádostí se sešlo na 7 000.¹³⁶ Podle již zmíněné vyhlášky č. 1587/1946 Ú. 1. došlo na FNO na 130 000 žádostí o přiděl konfiskovaných nemovitostí pro veřejnoprávní uchazeče a národní podniky.¹³⁷ Vyjádřeno dobovou terminologií, *„tisíce majetkových podstat bylo věnováno blahu lidu a hospodářské výstavbě našeho státu... Tisíce a tisíce vhodných objektů, jež dříve hostily naduté Germány a jiné příživníky našeho národa, odevzdávají se nyní svému novému účelu. Odevzdávají se službě lidu a výstavbě nového státu.*¹³⁸ Šlo převážně o různé činžovní objekty, úřadovny, provozovny, domky, provozní parcely, nemocnice, chudobince, sanatoria či rekreační objekty.

Později roku 1946 se oba útvary – Fond národního majetku a Osídlovací úřad, pro lepší koordinaci a odstranění vyskytující se duplicity, sloučili v jednu

¹³⁴ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 105

¹³⁵ Tamtéž

¹³⁶ Tamtéž

¹³⁷ Tamtéž, s. 107

¹³⁸ Tamtéž

instituci. Postupem času se však v činnosti obou útvarů začaly projevovat rozdílné politické postoje jejich hlavních představitelů, jelikož i po sloučení zůstal v čele osídlovacích agend předseda Osídlovacího úřadu a agendu fondu spravoval předseda FNO. Osídlovací úřad byl veden komunisty a vedení FNO odmítalo přistoupit na jejich radikální požadavky ve věci restitucí osob na území bývalých německých cvičišť, ale i ve sporných restitučních žádostech velkých obchodních a průmyslových podniků. Narůstající politizace byla zřejmá především v sílícím tlaku KSČ ohledně osídlování pohraničí a dokladem toho je oběžník komise pro otázky osídlení při ÚV KSČ z 19. července 1947. Tímto oběžníkem se ukládalo krajským osídlovacím komisím KSČ, aby svými referenty obsazovaly všechny schůze, na nichž se má jednat o osídlení, a dále byly iniciovány krajské redakce komunistických deníků, aby ve větší míře, než dosud informovaly o průběhu osídlování.¹³⁹ KSČ byla první stranou, která se problematikou osídlování zabývala cíleně a důkladně.¹⁴⁰

Po převzetí moci komunisty po únoru 1948 došlo k další reorganizaci obou útvarů. Osídlovací úřad pracoval po celou dobu v režii komunistů, zatím co ve vedení FNO došlo k odvolání hlavních představitelů z národně socialistické a lidové strany.

Osídlovací úřad měl taktéž na starosti kontrolu všech živnostenských listů vydaných po 5. květnu 1945, přičemž spousta povolení udělená některými listy se prý údajně neřídila skutečnou potřebou. V tomto období docházelo ke značnému zavírání a přemísťování podniků, což naráželo ze strany vedení podniku, stran osazenstva či národních správců, na značný odpor. Všichni se báli o ztrátu zaměstnání či o ztrátu zákazníků. Např. Odbory libereckého kraje nesouhlasily s tím, že se plánuje nejen překládání podniků, které nemají velký

¹³⁹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 108

¹⁴⁰ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945-1952, Praha 2016, s. 61

význam pro hospodářský vývoj regionu, ale i takových, kterých se oblast nemůže vzdát.¹⁴¹ Pohraničí si musí uchovat svůj průmyslový charakter, protože zemědělství nemůže poskytnout všem obyvatelům obživu.¹⁴²

Překládání závodů mělo především ulevit pracovnímu trhu v pohraničí, ale zároveň bylo součástí celkové hospodářské koncepce „dvouletého plánu“ na roky 1947 a 1948. S tímto plánem se mělo v pohraničí dosáhnout hospodářské úrovně předválečné doby, měla se zvýšit životní úroveň a překonat hospodářská nerovnováha mezi východem a západem země.¹⁴³ Uzavíráním a překládáním podniků však pohraničí značně trpělo, jelikož plánovaná realizace se velmi často opožďovala. Již po krátké době se projevíly značné nedostatky celé akce plynoucí z neznalosti regionálních a místních poměrů panující na ústředních úřadech, včetně ministerstva průmyslu, které hrálo hlavní roli v opatřeních při slučování podniků. Další problém vyplýval z neustále se měnících podmínek a poměrů v pohraničí během dalšího osídlování, takže v některých podnicích původně určených k likvidaci přece jen vznikaly dobré předpoklady pro pokračování výroby a naopak.¹⁴⁴ Boj o zachování dosavadního umístění podniků, který vedly národní výbory, národní správci a osazenstva podniků, k velké nelibosti Osídlovacího úřadu značně brzdil provádění plánovaných opatření.¹⁴⁵ Do konce srpna 1947 bylo průmyslovým podnikům v pohraničí uděleno 10 395 rozhodnutí o jejich uzavření, přičemž tato situace ovlivnila životy 60 000 pracovníků, což je 12% průmyslové kapacity v pohraničních oblastech.

Z celkového počtu 13 000 průmyslových podniků v pohraničí, které před válkou zaměstnávaly 466 000 osob, jich bylo do roku 1950 podle údajů

¹⁴¹ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 153

¹⁴² Tamtéž

¹⁴³ Tamtéž

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 154

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 155

Osídlovacího úřadu uzavřeno celkem 8 218.¹⁴⁶ Uzavíráním byly postiženy především tradiční podniky orientované na export, které se pohybovaly mezi průmyslem a řemeslem. Oproti předválečné úrovni živností se síť podniků ztenčila o cca 70 000 a tím pádem mohlo dále pracovat jen kolem 45 000 živnostenských podniků. To vše značně přispívalo k narušení osídlovacího procesu v pohraničí a s tím spojeného znepokojení místních obyvatel.

Plánovaná a částečně realizovaná opatření směřující k vyrovnání hospodářské nerovnováhy a ke koncentraci v průmyslové a živnostenské sféře se tak dostávala do rozporu s pokračováním osídlování a s konsolidací poměrů v pohraničí.¹⁴⁷

Ve srovnání se zemědělským osídlovacím procesem měl ten nezemědělský jinou „startovací“ pozici. Základní představa o postupu byla vypracována s určitým zpožděním, i když perspektivám průmyslu byla věnována značná pozornost již v programech domácího i zahraničního odboje. V zásadě existovaly dvě základní linie – komunistická, v podstatě jednolitá, deklarovaná moskevským vedením – a nekomunistická, značně diferencovaná, vázaná na londýnské exilové centrum.¹⁴⁸ Názory představitelů těchto linií se formovaly v závislosti na vývoji válečných operací a v souvislosti s politickým i sociálním vývojem v protektorátu.¹⁴⁹

Koncem března roku 1945 došlo k představení vládního programu v Moskvě, který obsahoval základ poválečné podoby živností a průmyslu. Návrhy z ekonomické oblasti předložili jak národní socialisté, sociální demokraté, tak i komunisté. Nakonec se vcelku bez větších námitek zástupci nekomunistických stran shodli pro návrh komunistů. Oblasti průmyslu se

¹⁴⁶ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 156

¹⁴⁷ Tamtéž

¹⁴⁸ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 110

¹⁴⁹ Tamtéž

týkaly tři kapitoly¹⁵⁰ v Košickém vládním programu z 5. dubna 1945. Řada specifických otázek byla sice stále nezodpovězena, každopádně vlna nových osídlenců po osvobození se blížila do průmyslových a živnostenských správ, a tudíž bylo zapotřebí tento proud osídlenců začít včas koordinovat a řídit.

K tomuto postupu bylo nutné vytvořit podklad zákonných předpisů. Před jejich přijetím zaujali političtí představitelé Národní fronty jednotné stanovisko již při formulování X. článku Košického vládního programu, podle něhož „o zabezpečení nerušeného chodu hospodářského života v době přechodné budou zajištěny a pod národní správu dány ihned majetky všeho druhu, pokud jsou v držbě, ve vlastnictví nebo ve správě: občanů nepřátelských států, zejména Němců a Maďarů; německých a maďarských občanů Československé republiky, kteří zradili národ a aktivně podporovali německé a maďarské okupanty; akciových a jiných společností, v jejichž správě se nacházely osoby patřící do výše uvedených tří kategorií“.¹⁵¹ Košický vládní program nezakotvoval na rozdíl od zemědělského majetku zásadu konfiskace pro průmysl a živnostenské podnikání.

V prvních týdnech roku 1945 vláda společně s prezidentem republiky vytvářeli vhodné nástroje osídlovací politiky, přičemž počátkem se stal dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., ze dne 19. května 1945. Ten podle Košického vládního programu vytvářel národní správy na majetku německých a maďarských obyvatel, kteří byli, jak se dobově uvádělo „státně nespolehliví“. Tento úkol měly zabezpečovat nově vznikající národní výbory, v pohraničí pak i správní komise. V prvních pokvětnových měsících roku 1945 (až zhruba do srpna) tvořili velmi početnou skupinu osídlenců (vedle zemědělských osídlenců) především zájemci o národní správu obchodů, živností a

¹⁵⁰ IX., X., XII. kapitola

¹⁵¹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 112

průmyslových podniků.¹⁵² S přibývajícím počtem nových potenciaálních osídlenců bylo zapotřebí připravit další zákonné úpravy. K těm nejdůležitějším patřil dekret prezidenta republiky č. 27/1945 Sb. o jednotném řízení vnitřního osídlení.

V červnu 1945 pak ministerstvo průmyslu vydalo dvě zásadní směrnice a jednacím řád ohledně obecné formulace dekretu o národní správě. Tyto směrnice obsahovaly konkrétní pokyny a stanovily zcela praktický instalační postup při zavádění národních správ a při výkonu jejich funkcí.¹⁵³ Další konkrétní pokyny, specifikované již podle různých oblastí činnosti nebo reagující na některé obtíže a problémy, obsahovaly oběžníky zemských národních výborů; byly vydávány v následujících letech až do roku 1948.¹⁵⁴ Národní správa jako dočasná forma řízení podniků představovala i první a přechodný krok ke znárodnění.¹⁵⁵

Přípravy ohledně znárodnění probíhaly souběžně se zaváděním národních správ. O znárodnovacích dekretech jednala vláda a docházelo k velmi rozdílným názorům, ale nakonec strany došly ke kompromisu. Od 15. října 1945 schvalovala vláda dekry o znárodnění dolů a klíčového průmyslu, pojišťoven, bank a potravinářských závodů; prezident E. Beneš je podepsal 24. října 1945.¹⁵⁶ Dne 25. října 1945 pak prezident podepsal ještě dekret o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.

V říjnu 1945 došlo ke znárodnění, které řešilo otázku dočasnosti národních správ jako formy způsobu řízení průmyslu, a to především ve prospěch státního vlastnictví. V oblasti středního a drobného průmyslového podnikání tyto otázky souběžně řešil dekret o konfiskaci, který už rovněž rozhodoval o

¹⁵² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 113

¹⁵³ Tamtéž

¹⁵⁴ Tamtéž

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 114

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 115

samotné majetkové podstatě a nikoli jen o její správě.¹⁵⁷ Tím docházelo ke značnému soupeření ve státě o politickou a hospodářskou moc. Po znárodnění zůstaly zachovány silné pozice zejména v lehkém průmyslu a v potravinářském sektoru, především ve stavebnictví, v dřevozpracujícím, oděvním či textilním průmyslu. Stejně tak zůstal zachován i sektor maloobchodu a velkoobchodu.

V listopadu 1945 svolal Osídlovací úřad v Praze poradu o přidělovém řízení konfiskovaného průmyslového majetku, který byl již od počátku chápán jako zvlášť důležitý, vymykající se dekretem stanovenému běžnému přidělovému řízení. Pokud by nedošlo k usměrnění osídlování podle promyšleného plánu, hrozilo by nebezpečí, že odsunem německého obyvatelstva by bylo ochromeno hospodářství v pohraničí, nejvíce však jeho průmysl. Hospodářství celého Československa se nemohlo úspěšně rozvíjet, jestliže by bylo oslabeno hospodářství té jeho části, v níž byl umístěn silný průmysl.¹⁵⁸

2.4.1. Etapy průmyslového osídlování

Osídlování pohraničí bylo podmínkou úspěchu či neúspěchu hospodářské konsolidace celé republiky; takto byla tato problematika předkládána veřejnosti ve vnitrozemí.¹⁵⁹ Společným rysem různých skupin novoosídlenců bylo především to, že do pohraničí odcházeli dobrovolně, s výjimkou maďarských pracovních sil, které tam byly dopraveny na práci z jižního Slovenska. Navíc osídlenci s povoláním mimo oblast zemědělství byli drobní podnikatelé, průmysloví dělníci, řemeslníci či obchodníci. Jak u zemědělského sektoru, tak i zde se mluví o všeobecném sociálním vzestupu. Mnoho z novoosídlenců tudíž

¹⁵⁷ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 115

¹⁵⁸ Tamtéž

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 123

vykonalo migraci nejenom geografickou, ale i migraci mezi dvěma sociálními prostory: odchodem do pohraničí změnili své povolání a profesní pozici.¹⁶⁰

Hledaly se různé cesty k naplnění cíle znovuosídlení pohraničí. Docházelo k častým výzvám k návratu k původnímu povolání především do nedostatkových profesí či k přechodu k administrativě ze sféry výrobní oblasti a mnozí jedinci k této příležitosti přistupovali aktivně. Pozitivní průběh migrace závisel na mnoha různých konkrétních faktorech; ovlivňoval ji okamžik migrace, volba cílové oblasti i poměr mezi vlastním očekáváním, které mohlo být ovlivněno náborovými a propagačními akcemi, a mezi podmínkami a možnostmi, na které pak skutečně narazili.¹⁶¹

Již v prvních měsících po květnu 1945 přicházely do pohraničí zájemci o národní správu v průmyslu, obchodě a řemeslech.¹⁶² Každopádně až v prosinci 1945, kdy došlo k odsouhlasení směrnic k organizovanému odsunu Němců, dokončil Osídlovací úřad v Praze plán osídlení pohraničí z řad nezemědělského obyvatelstva.¹⁶³ Byla ovšem vypracována jen základní představa, která se postupně doplňovala a zpřesňovala dle závislosti na konkrétní situaci a na vydávání jednotlivých právních norem. Tak zároveň s organizovaným odsunem Němců mohla být zahájena další etapa osídlování pohraničí, tentokrát zejména zaměstnanci a dělníky; odsunem se uvolnily další volné byty a domy pro nové osídlence.¹⁶⁴

V hrubých rysech můžeme hovořit o třech úvodních etapách nezemědělského osídlování pohraničí.¹⁶⁵ První etapa, která probíhala zhruba od května do září 1945, byla spíše spontánním, neregulovaným a dobrovolným

¹⁶⁰ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 161

¹⁶¹ Tamtéž, s. 162

¹⁶² ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 123

¹⁶³ Ke schválení došlo 4. ledna 1946

¹⁶⁴ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 123

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 122

náborem, ke kterému docházelo bez úředních zásahů. S prvními vojenskými útvary přicházeli převážně do měst i první zájemci o národní správy, a to nejdříve do průmyslových podniků a také do živnostenských správ, následně do veřejných úřadů a služeb.¹⁶⁶ Jak vyplývá z dopisů českých žadatelů z nezemědělských povolání odesílaných na jaře a v létě 1945, jednalo se často o mladší vzdělané pracovníky, kteří už dříve působili ve vnitrozemí na vedoucích pozicích podniků, a o kvalifikované dělníky.¹⁶⁷ Byli mezi nimi absolventi mistrovských škol, pracovníci ve strojírenském průmyslu nebo i techničtí zaměstnanci či jejich vedoucí.

Od konce září 1945 až do října 1946 probíhala druhá etapa, která byla provázena již potřebou obtížnějšího výběru pracovních příležitostí a menším výběrem (především nabídkou) bytů. Docházelo k hospodářským ztrátám způsobených jak materiálními, tak i časovými prodlevami v důsledku hledání vhodného pracovního zařazení, kdy zaměstnanci byli často nuceni přejíždět z místa na místo.¹⁶⁸

Třetí etapa, časovaná od listopadu 1946, měla přispět ke zlepšení situace. Mělo docházet ke koordinaci zabezpečování potřebných zaměstnanců, protože na podzim roku 1946 bylo postrádáno kolem 300 000 pracovníků. Rozbory ukazují, že z tohoto počtu chybějících sil bylo zhruba 80 000 zaměstnanců z pohraničních průmyslových podniků, 50 000 ze stavebnictví a 30 000 z hornického průmyslu. K odstraňování tohoto deficitu mělo přispět zřízení tzv. vyrovnávacího ústředí u Osídlovacího úřadu v Praze, u něhož se soustřeďovala

¹⁶⁶ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 122

¹⁶⁷ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 164

¹⁶⁸ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 122

veškerá organizace související s náborem pracovních sil pro podniky pohraničního průmyslu.¹⁶⁹

Plán osídlování vycházel z kalkulace počtu pracovních míst v rámci celé republiky, a to po odsunutí Němců. Výpočty vyplývaly z možností osídlovacího procesu v pohraničí a z předpokládané kapacity hospodářství. Ve srovnání s rokem 1940 představovalo osídlení značný pokles hustoty obyvatelstva v osídlovaném území o jednu třetinu.¹⁷⁰ Ve vnitrozemí žilo kolem 6 200 000 obyvatel a po odsunu a provedeném osídlení pohraničí se hustota snížila více než o 15 % oproti roku 1940. Přepočteno na osoby hospodářsky činné kalkulace uváděla úbytek pracovních sil ve výši zhruba 1 400 000.¹⁷¹

Tato představa, jak bude úbytek obyvatelstva a pracovních sil nahrazen, dostala konkrétnější podobu v prognóze Státního úřadu statistického; předpokládalo se, že k „zachování normálního hospodářského života v českých zemích bude třeba zachovat aspoň pro nejbližší budoucnost dosavadní ráz osídlení“.¹⁷² Při vypracování osídlovacího plánu v průmyslu bylo nejdůležitější stanovit možnou hranici přesunu pracovníků z vnitrozemí do pohraničí, aniž by došlo k ohrožení chodu hospodářství ve vnitrozemí; tomuto počtu pracovních sil se měla přizpůsobit i kapacita průmyslu a výrobních řemesel v osídlovacích oblastech.¹⁷³

Úspora v pohraničí (o 397 000 osob) měla být rozložena následovně: 56 000 (z oblasti průmyslové), 341 000 (z řemeslné výroby); přitom na oblasti živnostenského podnikání záviselo existenčně v roce 1930 v pohraničí 944 840

¹⁶⁹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 122

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 124

¹⁷¹ KREYSA, Miroslav, *České pohraničí*, Praha 1947, s. 16

¹⁷² *Statistický zpravodaj*, roč. 1946, č. 7–8, s. 222–224

¹⁷³ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 124

osob ve více jak 217 000 živnostech.¹⁷⁴ Zvýšená restrikce domácí a řemeslné výroby byla zdůvodňována především možnou rekvalifikací pracovníků na dělnické profese, než tomu bylo u řemeslné výroby. Z více jak 13 000 průmyslových závodů v pohraničí, které před válkou zaměstnávaly 466 000 osob, mělo být postupně zastaveno a zlikvidováno 8 218 závodů.¹⁷⁵ Tato restrikce taktéž zasahovala mnohem hlouběji řemeslnou výrobu zaměřenou především na export, čímž byly postiženy tradiční obory, jako například výroba hudebních nástrojů, hraček, drobného skla či umělých květin. V uzavírání tzv. přebytečných podniků docházelo často i bez vědomí Fondu národní obnovy; odhad hovoří zhruba o 10 – 15 000 drobných živnostenských podniků, které byly během roku 1946 likvidovány místními národními výbory.¹⁷⁶ A i když již v prosinci 1946 Osídlovací úřad upravil způsob likvidace živnostenských provozoven, až do roku 1947 přetrvávala dosavadní praxe.

Úspěch osídlování ovlivňovaly následující faktory: 1) výchozí oblast (vzdálenost a tamější situace před přesídlením), 2) okamžik migrace, 3) podmínky či okolnosti migrace a 4) situace v cílové oblasti.¹⁷⁷ Podmínky migrace hrály v procesu osídlování důležitou roli a šlo především o technické předpoklady pro migraci do cílové oblasti, jako např. organizace přistěhovaleckého procesu nebo podmínky dopravy na konkrétní místo. U reemigrantů mělo velký význam to, zda byly uzavřeny mezistátní dohody a jaké, případně zda se počítalo s finančním vyrovnáním za majetek, který odchozí zanechali na místě, či nikoli.¹⁷⁸ Situace se ale v cílových oblastech lišila a tyto rozdíly byly především geografického, hospodářského a topografického rázu. Zároveň na tom měl podíl i rozsah přesunu obyvatelstva

¹⁷⁴ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 125

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 126

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 127

¹⁷⁷ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 170

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 172

v poválečné době, resp. počet vyhnaných Němců, počet podniků určených k převzetí, ale i rychlost výstavby nových správních kultur.

V mnoha pohraničních okresech vládl v prvních týdnech a měsících obrovský nedostatek ubytovacích kapacit.¹⁷⁹ Postupem času byla bytová nouze v důsledku stálého proudu přicházejících novoosídlenců čím dál překérnější, nálada vůči Němcům dosud žijících ve svých bytech se radikalizovala.¹⁸⁰ V některých pohraničních okresech byl zvyšován tlak na úřady, aby došlo k dalšímu vyhánění a k internaci v táborech. Vyhánění a osídlování se tu tak ovlivňovaly vzájemně: proto aby bylo novoosídlení možno udržet na místě a pojistit si jejich pracovní sílu, bylo třeba urychleně nalézt vhodné bytové kapacity, a to vedlo k dalšímu divokému vyhánění anebo sestěhovávání německých a maďarských obyvatel do menších bytů.¹⁸¹ K zostřování situace docházelo taktéž kvůli ničení a rabování bytů a domů dříve obývaných Němci nebo obsazováním větších bytů svobodnými novoosídlenci. Problémy na trhu s byty se ještě více prohlubovaly kvůli nepravidelnému placení nájmu národním výborům a nedostatečným důrazem na vymáhání dlužných pohledávek za nájem. Díky tomu pak bylo méně financí na renovaci dalších bytů, ve kterých by mohli být ubytováni noví osídlenci.

3. Osídlování Karlovarska

Západočeský kraj má ze všech krajů rozlohou největší území, které bylo v roce 1938 odtrženo od republiky.¹⁸² Na tomto území žilo za první republiky nejvíce občanů německé národnosti a po skončení druhé světové války zde

¹⁷⁹ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 173

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 174

¹⁸¹ Tamtéž

¹⁸² KOLEKTIV AUTORŮ, Západočeská vlastivěda, Praha 1990, s. 263

bylo mnoho příležitostí k průmyslovému i zemědělskému osídlení. Je zapotřebí západočeské pohraničí rozdělit na dvě odlišné části – na české Chodsko, které mělo svou zachovanou tradiční kulturu slovesnou i hmotnou, a na Chebsko, které později kromě Karlovarska bylo největší oporou německé ideologie v západních Čechách. Tato kapitola se bude zabývat především osídlováním Karlovarska se zaměřením na dnešní okresy Cheb, Karlovy Vary a Sokolov.

Snad v žádné části pohraničí českých zemí nebyly takové rozdíly v průběhu osídlování jako právě v západních Čechách. Poměrně rychle docházelo k osídlování Chodska, především Horšovskotýnska a zemědělského Stříbrska. Většího zájmu se těšila i lázeňská města. Naproti tomu se osídlenci vyhýbali Chebsku, protože téměř všichni němečtí obyvatelé stále obývali svá bydliště a Češi z vnitrozemí s nimi nechtěli žít. Do září 1945 se na Chebsko přihlásilo jen 25 zemědělců; podobně na Ašsku bylo ještě v březnu 1946 22 obcí vůbec neosídleno českými obyvateli.¹⁸³ I když osídlování průmyslového Falknova (dnešní Sokolovsko) probíhalo příznivěji, v prosinci 1945 žilo v okrese asi 12 000 Čechů a Slováků a asi 120 000 Němců.¹⁸⁴

Osídlovací úřad a FNO hrály v poválečném pohraničí zcela zásadní roli a praktickou realizaci úkolů těchto dvou institucí zajišťovaly v regionech oblastní osídlovací úřadovny (OOÚ). Na západě Čech měly původně vzniknout tři OOÚ – v Plzni, v Chebu a v Karlových Varech, ale nakonec vznikly pouze v Plzni a v Karlových Varech. Kromě toho existovala od února 1946 souběžně s oblastní pobočkou FNO v Karlových Varech i oblastní pobočka v Mariánských Lázních, která však byla během krátké doby jako samostatná zrušena a byla podřízena té karlovarské.¹⁸⁵

Nedosídlenost řešily nadřízené orgány jednak nábořem pracovních sil ze Slovenska, odkud přicházeli Slováci, Ukrajinci-Rusíni, Cikáni, z jižního

¹⁸³ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 263

¹⁸⁴ Tamtéž

¹⁸⁵ Sborník muzea Karlovarského kraje 19 (2011), Cheb 2011, s. 235

Slovenska i Maďaři (celkem přišlo ze Slovenska do západočeského pohraničí 27 460 osob), jednak záměrným směřováním reemigrantů do západočeského pohraničí.¹⁸⁶ Například v Aši koncem roku 1946 tvořili většinu obyvatelstva Slováci. I přes to, že západočeské pohraničí bylo při novoosídlování upřednostňováno při nábore pracovních sil ze Slovenska i příchodu reemigrantů, vyznačovalo se silnou vnitřní i vnější migrací, čímž docházelo k neustálé nedosídlenosti.

Na výzvy KSČ a vlády patřili mezi první osídlence železničáři, poštovní zřízení, finanční stráž, státní úředníci, národní správci a učitelé.¹⁸⁷ Mnozí z nich pracovali v pohraničních oblastech již před válkou, a proto se stali oporou při konsolidaci poměrů v pohraničí. Bohužel tito navrátilci naráželi v prvních měsících na spoustu problémů a velmi pomalu docházelo k obnově normálního života. Důvodem tohoto počátečního nedobrého stavu byly především neznalost a častá improvizace při utváření státní správy, upřednostňování majetkových zájmů a „honba za ziskem“, sociální slabost některých nových osídlenců, potíže s přizpůsobením se novému prostředí, složité utváření vztahů mezi novými osídlenci či zásobovací, dopravní, hygienické a bytové potíže.¹⁸⁸ Například v Karlových Varech se v červenci 1945 podařilo ubytovat pouze třetinu ze 140 železničářů,¹⁸⁹ protože volné byty po odsunutých Němcích okamžitě obsadili příslušníci ozbrojených složek.

Přes veškeré problémy se počet českých osídlenců začal zvyšovat, i když neprobíhal tak rychle, jak si orgány státní správy představovaly. V rámci hledání způsobu, jak nalákat nové osídlence, se v průběhu roku 1946 uskutečnil pracovní nábor, který přivedl do západního pohraničí množství

¹⁸⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 263

¹⁸⁷ KOLEKTIV AUTORŮ, *Minulostí Západočeského kraje XXI.*, Plzeň 1985, s. 45

¹⁸⁸ SLABOTÍNSKÝ, RADEK, *Pod českou správou v nové republice*, Karlovy Vary v prvním poválečném roce (květen 1945–červenec 1946), Karlovy Vary, 2005, s. 53

¹⁸⁹ KOLEKTIV AUTORŮ, *Minulostí Západočeského kraje XXI.*, Plzeň 1985, s. 46

Slováků a českých repatriantů z Volyně a Rumunska.¹⁹⁰ Především je sem lákaly lepší životní podmínky než byly v jejich domovech, ale také vidina možného „zbohatnutí“ a v případě Karlových Varů a dalších lázeňských měst genius loci těchto míst.¹⁹¹

Zájem o osídlení prázdných domů po odsunutých Němcích byl v horských oblastech Karlovarského kraje malý, neboť skýtaly málo pracovních možností a byly komunikačně odlehlé.¹⁹² Po odsunu Němců zůstaly především hornaté oblasti Krušných a Doupovských hor a Slavkovského lesa dodnes bez osídlení. Opuštěné domy chátraly a v padesátých letech docházelo k jejich demolici. Poválečný vývoj Karlovarska taktéž velmi ovlivnilo vytvoření vojenských újezdů ve Slavkovském lese a později v Doupovských horách. Vláda o vytvoření újezdu Císařský les¹⁹³ rozhodla v květnu 1946. Následovalo vysídlení Němců a i několika mála Čechů, kteří se do této oblasti již stihli přistěhovat. Bylo zakázáno další osídlování a následně armáda převzala všechny zdejší nemovitosti. Vznik vojenského pásma znamenal zkázu pro památky stojící na jeho území.¹⁹⁴

Situace v osídlování byla i přes zájem některých skupin novoosídlenců z okresu Tábor, z jižních Čech či z Plzeňska stále nedostatečná. Bylo to i proto, že během roku 1946 docházelo k největším odsunům zdejšího německého obyvatelstva.¹⁹⁵ Proto československé úřady směřovaly nabídku k dosídlení pohraničí k našim sousedům – Slovákům a zároveň k Čechům z Volyně či českým a slovenským krajanům z Rumunska, jak jsem již zmiňovala výše. Výzva našla u krajanů odezvu a v dubnu 1947 žilo a pracovalo v Chebu 296

¹⁹⁰ SLABOTÍNSKÝ, RADEK, Pod českou správou v nové republice, Karlovy Vary v prvním poválečném roce (květen 1945–červenec 1946), Karlovy Vary, 2005, s. 54

¹⁹¹ Tamtéž

¹⁹² KOLEKTIV AUTORŮ, Dějiny Karlovarského kraje, Karlovy Vary 2004, s. 158

¹⁹³ Roku 1949 byl újezd přejmenován na „újezd Prameny“

¹⁹⁴ KOLEKTIV AUTORŮ, Dějiny Karlovarského kraje, Karlovy Vary 2004, s. 159

¹⁹⁵ BROŽ, Miroslav, Cheb v proměnách 20. století, Události let 1918–2000, Cheb 2020, s.75

rodin volyňských Čechů¹⁹⁶ a v okrese Cheb se nacházelo i 1 255 rumunských obyvatel.

Příchod českých reemigrantů z těchto zemí umožňovaly mezinárodní dohody ČSR s vládami SSSR a Rumunska.¹⁹⁷ Tito krajané naráželi stejně jako Slováci na problémy související především s odlišným způsobem hospodaření v zemědělství, než na který byli zvyklí ve své domovině. Někteří kvůli tomu Chebsko opustili a odešli do vnitrozemí, začali pracovat na Sokolovsku v oboru hornictví nebo odešli mimo zemědělskou výrobu do zdejšího průmyslu. Při dosídlování pohraničí často docházelo k obsazování nemovitostí lidmi, kteří sem přišli jen na krátkou dobu za účelem rabování a zbohatnutí. K těmto situacím docházelo především v počáteční fázi osídlování, protože státní orgány neměly plně pod kontrolou správu konfiskovaného majetku po odsunutých Němcích.

Mimořádně obtížným úkolem byla taktéž obnova zdravotnictví, školství, kulturního a společenského života na Karlovarsku českými novoosídlenci. Probíhal tichý, ale intenzivní boj o počestění západočeského pohraničí především pomocí školy. Děti ze smíšených manželství a děti jiných etnických skupin (Slováků, Ukrajinců i reemigrantských skupin z Německa a Slezska), ale i děti českých autochtonů, které mohly za války navštěvovat jen německé školy, neuměly česky číst a psát.¹⁹⁸ Česká škola také pomáhala doplnit základ vzdělání rudohorským Slovákům i osídlencům z Ukrajiny. I přes již zmíněné problémy s osídlováním žily podle oficiálního sdělení osídlovacího úřadu v Praze k 5. dubnu 1946 na území Sudet údajně téměř 2 miliony Čechů.¹⁹⁹

Osídlenci byli lidé z nejrůznějších sociálních vrstev a povolání. Oproti obyvatelstvu ve vnitrozemí byl pro novoosídlence Karlovarska charakteristický

¹⁹⁶ BROŽ, Miroslav, Cheb v proměnách 20. století, Události let 1918–2000, Cheb 2020, s.76

¹⁹⁷ Tamtéž

¹⁹⁸ KOLEKTIV AUTORŮ, Západočeská vlastivěda, Praha 1990, s. 269

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 158

nižší věk, který se pohyboval kolem 28 roku. To byl nejpříznivější stav ze všech krajů. Příznivé věkové složení osídlenců mělo vliv na vyšší natalitu, nízkou úmrtnost a tím i vyšší přirozený přírůstek obyvatelstva proti vnitrozemí.²⁰⁰ Z dochovaných pramenů se můžeme dočíst, že na Karlovarsku bylo 55 % ekonomicky aktivních obyvatel (v českých zemích jen 47,6 %),²⁰¹ a že v produkčním věku 15–64 let bylo na Karlovarsku 69,9 % osídlenců a v reprodukčním věku 15–19 let celkem 61,6 %. Na průmyslu a řemeslech záviselo 47,2 % obyvatel a na zemědělství 20,9 % obyvatel kraje.²⁰² Mezi lety 1947–1950 přibylo v celém Karlovarském kraji 20 000 obyvatel, i když kvůli odchodu zpět do vnitrozemí 14 000 obyvatel byl po převzetí vlády komunisty přírůstek o dost nižší.

Charakteristickým rysem osídlování během let 1947–1950 byla pak především koncentrace osídlenců do větších obcí či měst. K rychlejšímu tempu osídlování měst došlo v okresech Jáchymov, Cheb a Mariánské Lázně.

3.1. Zemědělské osídlování na Karlovarsku

Hospodářský charakter západních Čech se silným podílem těžkého i lehkého průmyslu, s rozsáhlými lesními porosty a jen menšími enklávami skutečně úrodné půdy určoval zájem osídlenců a rychlost, s jakou bylo západočeské pohraničí osídlováno.²⁰³ V první etapě živelného, neorganizovaného osídlování sem nesměřovaly zástupy zemědělských osídlenců (jako na sousední Žatecko), o práci v průmyslu byl zájem malý, větší

²⁰⁰ KOLEKTIV AUTORŮ, *Minulostí Západočeského kraje XXI.*, Plzeň 1985, s. 50

²⁰¹ Tamtéž

²⁰² Tamtéž

²⁰³ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 264

byl spíše o národní správu živností a průmyslových podniků, o byty ve městech a lázeňských místech.²⁰⁴

Co se týče zemědělství v pohraničí, mělo dojít k jeho revoluční přeměně. Osídlovací směrnice stanovily horní a dolní hranici přidělované půdy²⁰⁵, která byla většinou tak velká, aby byl osídlenec schopen půdu obdělat bez pomoci námezdních pracovních sil. Největší zájem o zemědělské osídlování bylo na Horšovskotýnsku a na Stříbrsku, kam směřovali zájemci především z Plzeňského kraje. Celé rozsáhlé oblasti západočeského pohraničí zůstaly stranou zájmu osídlenců, přestože i tam byla poměrně úrodná půda: Chebsko, Ašsko, části Karlovarska, zemědělské oblasti Sokolovska a další (např. na Sokolovsku byly v srpnu 1945 z 2 500 zemědělských usedlostí zajištěny národními správci pouze dvě).²⁰⁶

Přes 30 % prvních českých osídlenců tvořili národní správci zemědělských usedlostí.²⁰⁷ Osídlovací dekret z 20. července 1945, kterým byl upraven způsob přidělu konfiskované půdy tam, kde byl nedostatek českých osídlenců, měl vyřešit tuto komplikovanou situaci. Okresy Karlovy Vary, Mariánské Lázně a Sokolov měly přijmout osídlence z Okresu Benešov a Votice, okres Kadaň (tehdy součást Karlovarského kraje) z Berounska a Hořovicka, Žlutice z Písecka, Teplá z Pelhřimovska, na Tachovsko přišla více než polovina obyvatel z Milevska, čtvrtina ze Strakonicka, zbytek z okresů Písek, Třeboň, Ledec nad Sázavou, na Chebsko směřovali osídlenci z Táborska.²⁰⁸

Koncem srpna 1945 zahájila v Sokolovském okrese činnost osídlovací komise ministerstva zemědělství, ale právě náplň její činnosti – rozdělování zemědělského majetku – vykazovala nejvíce těžkosti.²⁰⁹ O zemědělské

²⁰⁴ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 264

²⁰⁵ Horní byla maximálně 13 ha

²⁰⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 265

²⁰⁷ KOLEKTIV AUTORŮ, *Minulostí Západočeského kraje XXI.*, Plzeň 1985, s. 47

²⁰⁸ Tamtéž

²⁰⁹ DOHNAL, Pavel, *Dosídlování Sokolovska 1945–1948*, Sokolov 2007, s. 15

usedlosti v této oblasti zkrátka nebyl větší zájem. Koncem září 1945 sice žilo v pohraničí 140 oprávněných uchazečů z Voticka vykonávající funkci národního správce, i přes to pracovní síly scházely. Jak ukazuje situační zpráva z 8. září 1945, národní správa byla zřízena jen ve velkých zemědělských podnicích (jako na někdejších Nostitze, barona Branta, Hásů či Kopalů) a ještě v listopadu zůstávala většina usedlostí v německých rukou (noví osídlenci jich doposud zabrali jen 74).²¹⁰ Větší zájem byl o živnosti, např. restaurace, každopádně asi z 1000 živností v Sokolovském kraji bylo obsazeno jen 200 a zbytek musel být uzavřen. Na počátku roku 1946 se situace stále nelepšila – v okrese bylo pořád 56 917 Němců a jen 4 224 Čechů a Slováků. Osídlování Sokolovska probíhalo velmi pomalu i kvůli nedostatku bytů a velmi nízké mzdě. Dne 7. února 1946 se v Lokti sešli předsedové okresních správních komisí z Aše, Falknova, Chebu, Kraslic a Lokte a ve svém memorandu konstatovali téměř úplné zastavení přílivu zemědělských usedlíků.²¹¹ Zbývající půda měla být zalesněna či proměněna v pastviny a podobnému osudu neunikly ani ostatní pohraniční části, které měly problém s osídlením. Celkový poměr osídlených a neosídlených usedlostí zůstal i kvůli probíhajícímu odsunu Němců, velmi nepříznivý (290:1750).

Velmi složité bylo i osídlování Chebska. Více než v jiných oblastech zde usazení osídlenců nenavazovalo na transfer Němců za hranice, nýbrž po příchodu českých osídlenců mělo být německé obyvatelstvo posláno na pracovní povinnost jinam, podle poptávky.²¹² Ve skutečnosti ale nebylo výjimkou společné soužití Němců a novoosídlenců v jedné domácnosti i po několik měsíců. Někde bylo soužití klidné, a dokonce si i vzájemně pomáhali, jako tomu bylo např. s rodinou našeho rodinného známého. Jeho rodina se po vybombardování Plzně přestěhovala do Chebu, kde po určitou dobu žili v jedné

²¹⁰ DOHNAL, Pavel, Dosídlování Sokolovska 1945–1948, Sokolov 2007, s. 15

²¹¹ Tamtéž

²¹² KOLEKTIV AUTORŮ, Západočeská vlastivěda, Praha 1990, s. 265

domácnosti s německým občanem, jehož rodina již byla odsunuta do Německa. Chebsko bylo pro úplné zemědělské osídlení nevhodné také proto, že zde bylo 50 % usedlostí s výměrou mezi 13–50 ha a 5 % s výměrou nad 50 ha.²¹³ Na takto velké usedlosti mělo být usazeno několik rodin najednou, o to ale novoosídlenci neměli zájem. Mimo zájem českých osídlenců zůstaly i Krušné Hory, Český Les a Šumava.

Dne 12. května 1946 proběhlo na hlavním náměstí v Chebu slavnostní předání dekretů potvrzených ministrem zemědělství o vlastnictví půdy příchozím českým zemědělci.²¹⁴ Z 1 910 zemědělských usedlostí bylo na okrese postupně osídleno 1 588 usedlostí, z toho bylo předáno 811 objektů osídlencům, 635 státním statkům a 142 potravinářským družstvům.²¹⁵ V dubnu 1947 dorazilo do Chebu devadesát rodin volyňských Čechů a na probíhající žně bylo povoláno 1 100 Němců připravovaných k odsunu. I přes to byl na Chebsku stále veliký nedostatek pracovních sil v zemědělství. Díky tomu došlo např. k přesunu většího počtu dojných krav na Slovensko, což pro celý okres představovalo závažné potíže se zásobováním mlékem.

Nové potencionální zemědělské osídlenec karlovarská pahorkatina s průměrnou nadmořskou výškou 500–800 m příliš nelákala. Mimo okresů Kadaň a Podbořany, které patřily do velmi úrodné a rentabilní řepařské oblasti, měly ostatní okresy půdy bramborářského a horského typu.²¹⁶ V předválečném Karlovarsku se pěstovaly především brambory, žito, oves, píce a len. Jen v několika níže položených oblastech se pěstoval i ječmen a pšenice, tudíž není divu, že mělo celé Karlovarsko během dosídlování neustálý nedostatek zemědělských osídlenců. Situace byla vážná i po ukončení odsunu Němců. V srpnu 1946 byl uváděn tento počet neosídlených zemědělských usedlostí:

²¹³ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 265

²¹⁴ BROŽ, Miroslav, *Cheb v proměnách 20. století, Události let 1918–2000*, Cheb 2020, s.69

²¹⁵ Tamtéž

²¹⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Minulostí Západočeského kraje XXI.*, Plzeň 1985, s. 47

okres Aš – 380, Cheb – 680, Kadaň – 130, Karlovy Vary – 362, Kraslice – 250, Mariánské Lázně – 150, Podbořany – 300, Teplá – 200, Vejprty – 600 a Žlutice – 250.²¹⁷

Na Karlovarsko během roku 1946 přibylo přes 100 000 osídlenců, takže v prosinci 1946 žilo v kraji již 204 223 Čechů a Slováků.²¹⁸ Jelikož bylo osídlování Karlovarska stále velmi nízko pod plánem na rozdíl od severočeského okresu Liberec, bylo rozhodnuto o získání dalších osídlenců ze Slovenska. Přistěhovalecká vlna Slováků zasáhla Karlovarsko na podzim 1946 a pak na jaře 1947.²¹⁹ Toto poválečné období v západočeském pohraničí radikálně změnilo strukturu obyvatelstva z hlediska sociálního, národnostního i náboženského²²⁰ a došlo ke změně rázu krajiny.

Společně s osídlováním Karlovarska přišla i potřeba nových tradic a utváření nové – převážně české společnosti. Osídlenci se snažili dokázat českost pohraničí a prosazovali a rozvíjeli českou kulturu. Byly hojně zakládány pěvecké sbory, divadelní spolky, dramatické kroužky, sokolské jednoty či dobrovolné hasičské sbory.

O znovuosídlení pohraničí mělo Československo klíčový zájem, proto poskytovalo zájemcům určité úlevy. Převody přiděleného majetku do vlastnictví osídlenců byly osvobozeny od poplatků a splácení zakoupeného majetku a pozemků se mohlo prodloužit až na 15 let.²²¹ Dále pak podle zákona č. 250/1946 Sb. (z 20. 2. 1946) připadal jednorázový osídlovací příspěvek na úhradu mimořádných stěhovacích a zařizovacích výloh vybraným skupinám občanů na území obsazeném roku 1938 Německem (státním zaměstnancům, učňům v průmyslových podnicích a pracovníkům v zemědělství a lesnictví)

²¹⁷ KOLEKTIV AUTORŮ, *Minulostí Západočeského kraje XXI.*, Plzeň 1985, s. 47

²¹⁸ Tamtéž, s. 48

²¹⁹ Tamtéž

²²⁰ JÍLEK, Tomáš, *Kapitoly z historie Západních Čech od pravěku do současnosti*, Plzeň 2010, s. 59

²²¹ DOHNAL, Pavel, *Dosídlování Sokolovska 1945–1948*, Sokolov 2007, s. 12

stejně jako ostatním uchazečům, kteří do 28. února 1947 přesídlí do pohraničí.²²²

Přes veškerou snahu zůstával přísun nového obyvatelstva do pohraničí zcela nedostatečný a místní úřady prakticky každý měsíc žádaly nové pracovní síly, jež by nahradily odsunuté Němce.²²³ Po roce 1948 v zemědělských okresech docházelo v souvislosti se združstevňováním k trvalému úbytku obyvatel, především v okresech Toužim, Podbořany a Mariánské Lázně.

V letech 1950–1953 pokračoval úbytek obyvatelstva migrační cestou.²²⁴ Při stěhování do Karlovarského kraje překročilo hranice 170 000 obyvatel a díky vysokým ročním přírůstkům měl Karlovarský kraj v prosinci 1953 celkem 322 472 obyvatel. Po vydání vládního usnesení ze září 1953 o dosídlení pohraničí se emigrační úbytek změnil od roku 1954 v přírůstek (kromě okresu Aš).²²⁵ Mezi lety 1955–1957 se průměrný roční přírůstek pohyboval kolem 5 000 osob, takže v roce 1957 žilo v Karlovarském kraji již 341 872 obyvatel. Hustota osídlení dosáhla 75 osob na 1 km² (v roce 1930 to bylo 134 osob).²²⁶ Zemědělské okresy Karlovarska ale byly hluboko pod tímto průměrem (36 osob na 1 km²) a tato skutečnost měla negativní dopad na výsledky zemědělské výroby státních statků i JZD v období budování socialismu.²²⁷

3.2. Průmyslové osídlování na Karlovarsku

Stejně jako zemědělské, tak i průmyslové osídlování západočeského pohraničí bylo nerovnoměrné.²²⁸ I v průmyslovém osídlování byli podobně

²²² DOHNAL, Pavel, Dosídlování Sokolovska 1945–1948, Sokolov 2007, s. 12

²²³ Tamtéž

²²⁴ KOLEKTIV AUTORŮ, Minulostí Západočeského kraje XXI., Plzeň 1985, s. 51

²²⁵ Tamtéž

²²⁶ Tamtéž

²²⁷ Tamtéž

²²⁸ KOLEKTIV AUTORŮ, Západočeská vlastivěda, Praha 1990, s. 266

jako při tom zemědělském, ve výhodě kraje při hranici bývalého záboru. Tam bylo více pracovních příležitostí především pro obyvatele českých starousedlických regionů, např. ve Stříbře, v okrese Stod, v Sušici či v okolí Plzně.

Menší zájem byl o vysloveně průmyslové oblasti, které potřebovali především kvalifikované dělníky. U průmyslového osídlování je třeba si uvědomit, že šlo o námezdní poměr, přijetí práce, v níž nebyli většinou kvalifikováni a teprve časem tuto kvalifikaci získali, a že kromě získání bytu nevedlo české osídlence do pohraničí nic kromě vlastenecké povinnosti, na niž se ve výzvách tolik apelovalo.²²⁹

V první víceméně živelné fázi osídlování pohraničí od května do září 1945 tvořili velmi početnou skupinu osídlenců národní správci průmyslových podniků a živností.²³⁰ Po vydání dekretu o národní správě byly například Karlovy Vary jako světoznámé lázně zavaleny stovkami žádostí o přidělení národní správy, takže již v polovině července přestala okresní správní komise přijímat další žádosti.²³¹ Podobná situace byla na více místech v kraji. O místo národního správce byl veliký zájem, ale velmi často docházelo k jejich neosvědčení. Příkladem nám může být porcelánka Concordia v Lesově u Karlových Varů, ve které se během čtyř měsíců vystřídali dva správci.

Pro trvalé usídlení v západočeském průmyslovém pohraničí byly špatné podmínky. Především zde byl nedostatek volných bytů, nízké mzdy a špatná doprava. Ještě v květnu 1946 bylo ve zdejším revíru, k němuž patřilo Falknovsko, Loketsko, Karlovarsko, 7 295 zaměstnanců, z nichž 631 bylo Němců; českých horníků bylo 162 a 250 technických úředníků.²³²

²²⁹ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 266

²³⁰ KOLEKTIV AUTORŮ, *Minulostí Západočeského kraje XXI.*, Plzeň 1985, s. 46

²³¹ Tamtéž

²³² KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 266

Průmyslové podniky byly časem rozděleny do tří kategorií, což taktéž odrazovalo zájemce od trvalého usídlení kvůli nejistotě z budoucnosti podniku. Podniky v první kategorii měly být ponechány v provozu, v druhé kategorii dočasně uzavřeny, ve třetí přemístěny na Slovensko nebo do vnitrozemí.²³³ O toto rozdělování se měly postarat obnovovací průmyslové komise a na vrcholné úrovni státní správy se tímto úkolem zabývala zvláštní komise složená ze zástupců ÚRO, ministerstva průmyslu, ministerstva národní obrany, Osídlovacího úřadu, zemských národních výborů a představitelů politických stran.²³⁴ Velmi rychle byla osídlena lázeňská města Mariánské Lázně, Františkovy Lázně, Karlovy Vary a jejich okolí. Naopak o Tachovsko, a především o jeho západní průmyslovou část nebyl zájem takřka žádný.

Na Karlovarsko odcházeli zájemci o průmyslové oblasti z různých sociálních vrstev. Přicházeli sem řemeslníci dělníci, kteří se chtěli stát národními správci, drobní živnostníci, kteří toužili po větší, výnosnější živnosti, bývalí úředníci a zaměstnanci, z nichž většina také přešla do kategorie národních správců, a konečně podnikatelé v dobrém i špatném smyslu, kteří obsazovali jako národní správci větší či menší továrny.²³⁵ Dělníků, kteří chtěli nadále pracovat jako dělníci, byla drtivá menšina. Dělnická třída se vytvářela velmi pomalu během dlouhodobého procesu a například v Aši bylo v září 1945 jen 50 českých dělníků z celkového počtu 130 továren s českými národními správci.

Podobně jako v zemědělství bylo nutné roztočit i v průmyslu výrobu naplno, což se i přes nedostatek pracovníků víceméně podařilo. V této době v továrnách stále ještě pracovali Němci, zároveň situaci s nedostatkem pracovních sil pomáhali řešit i Němci antifašisté a brigádníci z vnitrozemí republiky. Na Sokolovsku, ale i v celém Karlovarsku byl veliký počet podniků,

²³³ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 266

²³⁴ DOHNAL, Pavel, *Dosídlování Sokolovska 1945–1948*, Sokolov 2007, s. 33

²³⁵ Tamtéž

který byl důležitý pro obranu státu. Jednalo se o dolové, průmyslové a chemické závody, briketárny, sklárny, kovoprůmysl, tiskařský, textilní a oděvní průmysl či elektrárny. Celkem průmysl na Karlovarsku zaměstnával 14 047 osob.²³⁶

Kapitolou samo o sobě by mohlo být téma Jáchymovských uranových dolů, resp. problém s nedostatkem jejich pracovníků. Těžbu uranu na Jáchymovsku prováděl Národní podnik Jáchymovské doly (uváděný také jako Národní podnik Jáchymov) a vznikl k 1. lednu 1946 na základě „Dohody mezi vládou SSSR a vládou Československé republiky o rozšíření těžby rud a koncentrátů v Československu, obsahujících radium a jiné radioaktivní prvky, jakož i o jejich dodávkách SSSR“, uzavřené 23. listopadu 1945.²³⁷ Nedostatek pracovníků se vzhledem k naléhavosti problému řešil ve 40. a 50. letech především formou nucených prací. Nejdůležitější kořistí „honu na pracovní síly“, jak klíčový problém dějin uranové těžby v Československu trefně nazval Karel Kaplan, se v letech 1946–1948 stali váleční zajatci.²³⁸ Před válkou žilo na Jáchymovsku převážně německé obyvatelstvo, tudíž zprvu byl nedostatek pracovních sil řešen německými pracovníky, popř. německými vězni. Společně s ostatními válečnými zajatci tvořili nejpočetnější skupinu dělníků až do roku 1949, kdy došlo postupně k jejich nahrazení československými trestanci. Jáchymovské doly přirozeně ovlivňovaly osídlování a tento okres nebyl pro zájemce o přesídlení nijak atraktivní. Díky tomu se v úspěšnosti osídlovacího procesu toto území řadilo k těm vůbec nejhorším v republice. Nábory českých pracovníků do Jáchymovských dolů, například z Příbrami a jiných báňských lokalit, znamenal proto ve zdejších poměrech nezanedbatelný příliv obyvatel.²³⁹

²³⁶ DOHNAL, Pavel, Dosídlování Sokolovska 1945–1948, Sokolov 2007, s. 36

²³⁷ DVOŘÁK, Tomáš, Vnitřní Odsun 1945–1947, Brno 2012, s. 156

²³⁸ Tamtéž, s. 159

²³⁹ Tamtéž, s. 164

Pro nedostatek českých dělníků bylo rozhodnuto přesunout některé podniky ze západočeského pohraničí na Slovensko.²⁴⁰ S tím nesouhlasili pracovníci především na Chebsku. MSK a Komise žen se postavily proti záměrům přestěhování závodů z Chebu na Slovensko nebo do vnitrozemí, protože by se jednalo o citelnou ztrátu počtu pracovních míst ve městě a ohrožení jeho potřebného dosídlení.²⁴¹ I přesto se rozjela výroba ve firmě Eska Cheb, v porcelánce v Klášterci nad Ohří nebo na Tachovsku výroba dřevěné bižuterie. Také lázeňská města a jejich národní správci a zaměstnanci lázeňských domů se snažili o co nejrychlejší obnovu předválečné světové úrovně.

Do západočeského pohraničí se stěhovali především Slováci ze Sniny, Stropkova, Bardejova nebo Svidníku. Odcházel ti nejbědnější – zemědělští a lesní dělníci, bezzemci, drobní rolníci.²⁴² Usazovali se především na Tachovsku, Ašsku a Chebsku. Společnost, do které se stěhovali byla vyspělejší než oni, tudíž se jí snažili vyrovnat. Velmi často se na Karlovarsko stěhovali mladí Slováci, kteří se účastnili průmyslového náboru. Jelikož byli v továrnách v těsném styku s českými osídlenci, dařilo se jim splynout s Čechy lépe než v zemědělském odvětví. Od českých osídlenců se slovenští, zvláště středoslovenští osídlenci lišili svou nestabilitou.²⁴³ Většinou se přesídlovali z Chebska a Tachovska na Sokolovsko, popřípadě na Duchcovsko a Mostecko, kde jako horníci dostávali vysoké mzdy, nebo a to častěji, se vraceli zpátky na Slovensko.²⁴⁴ A tak je možno konstatovat, že do západočeského pohraničí sice přišlo v prvých poválečných letech 27 460 Slováků, takže např. v okrese Aš činil podíl slovenských osídlenců 12,7 % všeho obyvatelstva, ale že právě

²⁴⁰ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 268

²⁴¹ BROŽ, Miloslav, *Cheb v proměnách dvacátého století, události let 1918–2000*, Cheb 2020, s. 68

²⁴² KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 270

²⁴³ Tamtéž, s. 271

²⁴⁴ Tamtéž

tentýž okres ztratil do roku 1950 vystěhováním přes 39 % obyvatel, z čehož valná většina připadá na slovenské osídlence.²⁴⁵

3.3. Menšiny na Karlovarsku

Kromě Čechů a Slováků osídlovali karlovarské pohraničí např. i Ukrajinci. Mezi nimi musíme rozlišovat tři různé skupiny. Do první, menší, patří Ukrajinci, kteří za první republiky přicházeli za prací do Čech. V Čechách zůstali a po válce odešli spolu s tamějšími českými obyvateli jako osídlenci do pohraničí a usadili se na Chebsku.²⁴⁶ Do druhé skupiny řadíme Ukrajince, kteří se do pohraničí dostali za 2. světové války na nucené práce. Třetí a tou největší skupinou jsou ti, kteří přišli do českého pohraničí po druhé světové válce. Dělí se na optanty ze Zakarpatské Ukrajiny, kteří se mohli přihlásit za Čechy nebo Slováky (v této akci jich přesídlilo do celého pohraničí 5 000), a na optanty příslušníky 1. čs. Armádního sboru SSSR, kteří za aktivní účast v osvobozeneckých bojích měli při osídlování přednost.²⁴⁷ Nejčastěji se usídlovali na Tachovsku, Chebsku a Sokolovsku. Jejich přesný počet nebude nikdy zcela znám, jelikož ve východoslovenských vesnicích žili společně se Slováky a v pohraničí se taktéž za Slováky hlásili. Stejně jako Slováci se nejprve hlásili do zemědělského odvětví a lesního průmyslu, až později přicházeli dělníci přímo do průmyslových závodů.

Další skupinou novoosídlenců západočeského pohraničí, byli Cikáni. Cikáni z českých zemí byli za války Němci vyvražděni v koncentračních táborech a vrátilo se jich velmi málo. Po válce, ještě před uzavřením hranic mezi státy, přicházely početné skupiny ze Slovenska, Maďarska, Bulharska či Rumunska a usazovali se především v Chebu a v lázeňských městech Karlovarska. Od

²⁴⁵ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 270

²⁴⁶ Tamtéž, s. 271

²⁴⁷ Tamtéž

ostatních obyvatel se lišili téměř vším: jazykem, fyzickými znaky, oblečením, nedostatkem hygienických návyků, některými povahovými rysy, ale hlavně odlišným historickým vývojem, kdy jim vždy bylo vyhrazováno místo na okraji lidské společnosti.²⁴⁸ V dobovém poválečném tisku najdeme spoustu nenávislných útoků proti jejich přítomnosti v pohraničí. Ti, kteří se odmítali podřídit jakémukoli obecně platnému nařízení a nechtěli se řídit vydanými zákony byli vystaveni nenávisti mnohdy oprávněně. Ostatní osídlenci s nimi nechtěli žít, protože se báli jak o své bezpečí, tak i o svůj majetek. Stále častěji se objevovaly požadavky, aby byl cikánům příchod do pohraničí zakázán, ale cikánů naopak stále více přibývalo. Brzy se začali soustřeďovat i v Sokolově a dalších průmyslových městech západočeského pohraničí.²⁴⁹

Soužití s Cikány musely začít řešit orgány státní správy. Na jaře 1947 se konala v Karlových Varech konference, na níž bylo rozhodnuto, že Cikány, kteří přišli do pohraničí pracovat a jsou řádně hlášeni, nelze vystěhovat.²⁵⁰ Toto rozhodnutí se ale netýkalo potulných Cikánů, kteří měli být vystěhováni z okresů. Pro pracující Cikány byly z příkazu MNV v Chebu uvolněny domy se slušným vybavením na dvou místech okraje Chebu. Všechny složky se staraly o postupné, ale co nejrychlejší začlenění Cikánů do společnosti. Veškeré snahy však ztroskotávaly na tom, že sotva se podařilo Cikány ubytovat a vštípit jim určité hygienické návyky, přistěhovali se za nimi jejich příbuzní nebo známí, v bytě určeném pro pět či šest osob jich rázem bylo dvacet i více, čímž se byty opět staly nevyhovujícími.²⁵¹ V květnu 1947 v Chebu žilo kolem 300 Cikánů, o pár měsíců později – v prosinci 1947 jich bylo na 500 a takovýto průběh byl v celém západočeském pohraničí.

²⁴⁸ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 272

²⁴⁹ Tamtéž

²⁵⁰ Tamtéž

²⁵¹ Tamtéž, s. 273

3.4. Reemigranti na Karlovarsku

Do dnešního Západočeského kraje se po druhé světové válce přestěhoval největší počet reemigrantů, tj. Čechů a Slováků, kteří žili dlouhá léta, často několik generací, v cizině a na výzvu československé vlády se po osvobození rozhodli vrátit.²⁵² Již v létě 1945 přijeli do západočeského pohraničí reemigranti z Belgie a Francie, kteří se postupně zařazovali do průmyslových závodů dle své profese. Nejčastěji se jednalo o sklárny a doly. Na podzim se v okresech Stříbro, Mariánské Lázně, Nejdek, Locket, Planá, Teplá, Tachov usadili jako samostatní rolníci a dělníci v textilních závodech reemigranti z Polska.²⁵³ Dále pak mezi lety 1946–1947 přijeli několika reemigračními vlaky čeští horníci z Porýní – Vestfálska a slovenští horníci z Rumunska a Maďarska. Díky těmto krajanům rapidně stoupl počet českých pracovníků v kraji.

Hlavně vídeňští a rakouští Češi měli zájem o řemesla a různé živnosti, proto směřovali hlavně na Karlovarsko a Mariánskolázeňsko. Někteří příslušníci charakteristických českých vídeňských profesí (truhláři, krejčí, obuvníci) se ještě před odjezdem z Vídně rozhodli pro družstevní podnikání (např. výrobní družstvo Česká móda v Jáchymově a Družstvo krejčích v Nejdku).²⁵⁴

Po odsunu Němců z Československa byly karlovarské okresy stále nejméně zalidněné. Především v zemědělství chyběli pracovníci a nejvíce zasaženy byly okresy Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Tachov, Nejdek, Planá či Stříbro. Do všech těchto okresů byli v následujících letech posíláni reemigranti, kteří se postarali o rozvoj průmyslu, zemědělství a změnu etnické struktury. V roce 1947 československé zemědělství potřebovalo 300 000 nových pracovníků a

²⁵² KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 275

²⁵³ Tamtéž

²⁵⁴ Tamtéž

průmysl 200 000. Proto v této době přišel největší počet reemigrantů – především rumunští Slováci a volynští Češi.

Velká část reemigrantů patřila k sociálně slabším vrstvám a česká společnost tvořena především občany z vnitrozemí jim ne vždy přichystala dobré přijetí. Velmi často proto docházelo ke zpětnému přesídlování na Slovensko, aniž by si vyřídili pracovní či jiné závazky. Dalšími příčinami migrace byly i jiné klimatické a přírodní podmínky, přání pracovat v jiném sektoru či nespokojenost s pracovními podmínkami. Někteří ale v pohraničí zůstali a snažili se splynout s ostatními obyvateli.

Volynští Češi byli převážně posíláni transporty do okresů Karlovy Vary, Mariánské Lázně, Žlutice, Tachov, ale i do Horšovského Týna či Stříbra. Rumunští Češi našli nový domov především v městečkách Skalná a Plesná na Chebsku, dále na Sokolovsku a Kraslicku, Slováci, kteří v reemigraci z Rumunska převažovali, měli větší rozptyl s větší koncentrací v okresech Cheb, Sokolov, Kraslice, Aš, Tachov, Sušice, Horšovský Týn.²⁵⁵ Češi přijali práci v místním chemickém a textilním průmyslu, Slováci zase ve sklářském, dřevorubeckém a hornickém průmyslu. Velmi často pracovali i jako nekvalifikovaní dělníci a v lesnictví.

V rámci výměny obyvatelstva mezi ČSR a Maďarskem přijížděli pracovníci hlavně do okresů Mariánské Lázně, Stříbro, Aš, Sokolov a Horšovský Týn, kde byli přidělováni jako námezdní síly do zemědělského a průmyslového sektoru všeho druhu. Největší počet reemigrantů se přistěhoval na Karlovarsko během let 1945–1947. V roce 1948 měl Karlovarský kraj kolem 20 000 reemigrantů, zatímco ten Plzeňský o 10 000 méně. Nikde jinde než v průmyslové severní části kraje (Karlovarsko, Falknovsko, Ašsko) nebyl tak silný podíl reemigrantů z Německa, Francie a Belgie a Slováků z Maďarska, v zemědělských oblastech reemigrantů z Volyně a Polska, v lesnatých a horských terénech slovenských

²⁵⁵ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 276

reemigrantů z Maďarska (Hartmanice) a Rumunska.²⁵⁶ Výrazné skupinové zastoupení měli reemigranti ze všech států např. na Chebsku, kde byli reemigranti ze SSSR, Jugoslávie, Rakouska, Rumunska, Německa, Maďarska, Bulharska, Polska, Francie, Belgie, Argentiny.²⁵⁷

K integraci reemigrantů s ostatními našimi obyvateli docházelo nejdříve prostřednictvím československých zákonů a předpisů, úřadů, institucí, především však v pracovním procesu, rychleji v městském osídlení a v průmyslu než v zemědělství a na vesnici.²⁵⁸ Velmi často byli reemigranti můstkem k překlenutí propasti mezi neodsunutými Němci a českým obyvatelstvem, protože spolu museli pracovat v továrnách. Tak později v 50. letech docházelo k interetnickým sňatkům, kdy partnery Slováků byli častěji Němci než Češi. Výjimku tvořili Volyňští Češi, kteří si pamatovali řádění hitlerovských vojsk na Ukrajině a proti nim v řadách 1. čs. armádního sboru v SSSR bojovali. V místech, kde byli usídleni Volyňští Češi, takřka nedocházelo ze strany Němců k záškodnickým akcím ze strany Němců, protože měli z „Volyňáků“ respekt.

Ke zlomu dochází v 50. letech, kdy v průmyslu sílí údernické hnutí, kterého se účastní jak Češi, neodsunutí Němci, tak i reemigranti. Začínají se zapomínat minulé křivdy a pracovní kolektiv se sbližuje. I v západočeském pohraničí, pro které bylo a dodnes je charakteristické nedoosídlení, bylo organizováno doosídlování, ovšem s mizivými výsledky.²⁵⁹ Navíc v těchto letech došlo k hromadnému odchodu osídlenců z vnitrozemí Slovenska zpět na Slovensko, kde se v té době začala rozvíjet průmyslová výroba.²⁶⁰

²⁵⁶ KOLEKTIV AUTORŮ, *Západočeská vlastivěda*, Praha 1990, s. 276

²⁵⁷ Tamtéž, s. 276–277

²⁵⁸ Tamtéž, s. 280

²⁵⁹ Tamtéž, s. 282

²⁶⁰ Tamtéž

Závěr

4.1. Nová podoba pohraničí a stabilizace nové společnosti

Zhodnocení procesu nového osídlování pohraničí českých zemí po skončení druhé světové války je podle mého názoru stále v procesu. Osídlování nemohou schvalovat například ti, kteří po celý život chápali soukromé vlastnictví jako něco posvátného a jeho násilné odnětí jako loupežný čin a neodpuštělný hřích.²⁶¹ Stejně tak tuto situaci musela vnímat většina německých pohraničních obyvatel a dodnes pak jejich potomci. Na druhé straně stojí česká společnost, která tento postup odnětí majetku Němcům a jejich odsun vnímala jako spravedlivý akt odplaty za zločiny, kterých se nacistické Německo na našem území dopustilo.

Společnost v pohraničních oblastech byla v průběhu roku 1945 v neustálém pohybu. Daná území obsazovaly vojenské jednotky, němečtí občané byli posíláni do různých táborů nebo byli rovnou vyháněni za hranice Československa. Bývalí obyvatelé pohraničí se postupně začali vracet zpět a města a menší vesničky zabydlovali noví osídlenci, kteří zde našli novou životní etapu a zůstali natrvalo nebo se vraceli zpět do vnitrozemí. Jak odsun Němců, tak nové osídlování pohraničí probíhalo zároveň, což způsobovalo značné komplikace i díky počáteční špatné organizaci celé akce. Pouhá vyhlídka toho, že dojde k vysídlení Němců pobízela statisíce novoosídlenců k tomu, aby se vydali do pohraničních oblastí zkusit své štěstí a přebrali domy, různé řemeslnické závody či obchody a hospody.

Díky těmto spontánním přesunům obyvatelstva bychom měli mluvit o létě 1945 jako o neorganizovaném osídlování pohraničí, protože až na ministerstvo zemědělství v této době neexistovala žádná výzva ze stran českých politiků či

²⁶¹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 185

institucí k osídlování. Prvními českými novoosídlenci v tomto období byli převážně obyvatelé žijící ve vnitrozemí přiléhající k bývalým „protektorátním hranicím“. Pro ně byl přesun méně náročnou akcí, s poměrně nízkými náklady, protože nebylo zapotřebí překonávat velké vzdálenosti. Nejlákavější oblastí byly převážně severní Čechy, jižní a západní Čechy byly osídlovány jen velmi zřídka.

Příchod novoosídlenců probíhal rychlým tempem a do konce roku 1945 v pohraničí našlo nový domov přes 800 000 obyvatel. V této době již probíhal odsun Němců, část německých obyvatel byla v táborech či stále v zaměstnání, kvůli nedostatku nových pracovníků. Zejména na vesnicích Němci stále žili ve svých domech. Národní výbory se je snažily na mnoha místech sestěhovávat dohromady, aby získaly místa pro nové osídlence. Velmi často se stávalo, že němečtí starousedlíci žili pod jednou střechou i několik týdnů společně s novousedlíky. V průběhu léta 1945, tedy jen chvíli po skončení války, docházelo v pohraničí k drancování a celkovému neklidu mezi obyvateli. Velkou „zásluhu“ na této nebezpečné situaci měly ale i vojenské jednotky Rudé armády, československé armády či revoluční gardy.

Teprve na podzim roku 1945 začalo docházet ze stran nově vzniklých osídlovacích úřadů k organizaci a usměrňování situace. Kromě speciálně za tím účelem založených orgánů, jako byl Osídlovací úřad a osídlovací komise ministerstva zemědělství se svými regionálními pobočkami, se na ústřední úrovni podílela na osídlování další ministerstva a na regionální a místní úrovni národní výbory.²⁶² Je nepopiratelné, že celková podoba pohraničního osídlování byla nejvíce ovlivněna KSČ a jejím osídlovacím programem. Komunisté vedli Osídlovací úřad, obsadili nejdůležitější pozice ve státním osídlovacím aparátu, ministerstvo zemědělství – tudíž i přidělování zemědělské

²⁶² WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 418

půdy, ministerstvo práce a sociální péče a rovněž ministerstvo vnitra, které bylo zodpovědné za otázky veřejné bezpečnosti. V této souvislosti je nutno zdůraznit, že převzetí iniciativy komunistickou stranou v letech 1945–1947, obsazení nejvýhodnějších pozic v řídicím aparátu osídlování a využití toho k posílení mocenského a politického vlivu ve společnosti ještě neznamenalo, že osídlování bylo dílem komunistů.²⁶³ Ve skutečnosti bylo naplněním programu tehdejší vlády Národní fronty Čechů a Slováků, všech politických stran a mnoha orgánů zodpovědných za osídlovací proces.²⁶⁴

Nejdůležitějším předpokladem pro osídlování novými obyvateli byla především konfiskace německého majetku společně s vyvlastněním zemědělského majetku a realizace pozemkové reformy. Čtyři pětiny celkové rozlohy konfiskované půdy ležely v pohraničí.²⁶⁵ Do průmyslových a živnostenských podniků byli dosazováni národní správci, na zemědělské usedlosti taktéž. Nejdříve byl omezen výkon vlastnických práv, později došlo ke konfiskaci majetku dle konfiskačních dekretů č. 12 z 21. června 1945 pro zemědělský majetek, a č. 108 z 28. října 1945 pro zbývající majetek. Díky těmto dekretům měl být vyvlastněn majetek Němců, Maďarů a zrádců či nepřátel republiky. Skutečnost ale byla taková, že vyvlastňováním byli postiženi převážně němečtí obyvatelé.

Při převzetí majetku museli noví osídlenci vyplatit určitou sumu, která ale zdaleka neodpovídala skutečné hodnotě usedlosti. Národní pozemkový fond měl za úkol spravovat půdu až do přidělení novým majitelům, zároveň poskytoval úvěry, které mohly být spláceny jednou ročně. Dluhy, které novoosídlenci měli u Národního pozemkového fondu, se později ukázaly být vhodným nástrojem k provádění kolektivizace, která pak v pohraničí probíhala

²⁶³ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 2005, s. 185

²⁶⁴ Tamtéž

²⁶⁵ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ *Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952*, Praha 2016, s. 419

rychleji než ve vnitrozemí, a tím se stala stimulatorem komunistické politiky: rolníkům, kteří nehosподаřili úspěšně, odpouštěl pozemkový fond při vstupu do jednotného zemědělského družstva dluhy.²⁶⁶

Nebylo výjimkou, že novoosídlenci měli velmi často značné problémy s hospodařením na nově nabitém majetku. Klimatické podmínky v pohraničí byly jiné a nepředvídatelné a často nebylo možné používat tradiční metody práce. Po dvou letech se v průmyslovém odvětví dokázali dostat na předválečnou úroveň výroby, zatímco v zemědělství problémy přetrvávaly až do šedesátých let. Během let 1946–1949 odešlo ze svých nově získaných majetků přes 35 000 rodin novoosídlenců zpět do vnitrozemí, což způsobilo v první fázi osídlování velikou komplikaci.

Po vysídlení Němců se republika potýkala s enormním nedostatkem pracovních sil, protože v podnicích mohli dočasně zůstat jen němečtí specialisté a kvalifikovaní dělníci. I ti měli být postupně nahrazeni Čechy, s čímž spousta podniků nesouhlasila. Úřady ochrany práce vypisovaly náborové nábory námezdních dělníků do pohraničí a lákaly je na vyplácení osídlovacího příspěvku na uhrazení nákladů za přesun. Osídlovací úřad prodával veškerý německý movitý majetek za předválečné ceny, tudíž rodiny novoosídlenců mohly v pohraničí začít nový život za menší náklady.

Od roku 1947 se Československá vláda usnesla v rozhodnutí, že reemigranti již nebudou moci počítat s přidělením majetku, ale budou zaměstnáni jako dělníci v průmyslovém a zemědělském sektoru. Toto omezení odradilo většinu majetnějších občanů a jejich záměr přestěhovat se do Československa upadl. Tak se do republiky dostávali především příslušníci chudších vrstev, kteří chtěli využívat sociální pomoci.

²⁶⁶ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 420

Díky situaci v pohraničí, která nebyla zdaleka příznivá, se vláda rozhodla k redukovaní počtu průmyslových a živnostenských podniků. Obnovovací průmyslová komise, podléhající Osídlovacímu úřadu, rozdělila podniky ve spolupráci s ministerstvem průmyslu a odbory do tří kategorií (A, B, C).²⁶⁷ Podniky zařazené do kategorie C úřady buď zavřely, přesunuly na Slovensko či do méně industrializovaných okresů v Čechách a na Moravě, anebo jejich strojní park přidělily jiným podnikům v pohraničí.²⁶⁸ Tato opatření měla pomoci vyřešit nedostatek pracovních sil. Díky přeložení či zavření podniků docházelo mezi vedením, národními správci, ale i Osídlovacím úřadem a ministerstvem průmyslu k častým sporům a přetahování o klasifikaci jednotlivých průmyslových podniků. Mezi podniky určené k přeložení či uzavření byli totiž i ty, ve kterých pracovali již novoosídlenci, což opět situaci komplikovalo.

Ke sporům docházelo i mezi nově vzniklou společenskou strukturou v pohraničí. V prvních poválečných letech byla společnost rozdělena na starousedlíky, novousedlíky a reemigranty, což pochopitelně vedlo k nepokojům. Nejvíce novoosídlenců přicházelo do pohraničí z českých vnitrozemských oblastí a vedle Čechů přišlo přes 160 000 Slováků. Největším kamenem úrazu mezi starousedlíky a novousedlíky byl přístup k německému obyvatelstvu. Starousedlíci velmi často žili v národnostně smíšených manželstvích, což novoosídlenci odsuzovali a označovali je za „národně nespolehlivé občany“. Kromě tohoto konfliktu docházelo ke sporům i kvůli konfiskovanému majetku, protože starousedlíci se často cítili znevýhodněni oproti nově přichozím Čechům a Slovákům. Jedním z rozhodujících rozlišovacích znaků mezi jednotlivými skupinami osídlenců a zprvu bariérou

²⁶⁷ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 421

²⁶⁸ Tamtéž

ve vzájemném kontaktu byl právě jazyk.²⁶⁹ Slováci z Maďarska mluvili třeba jen maďarsky, reemigranti z Německa či Slezska zase jen německy. Naopak profesní tradice mnoha různých skupin dokázala spojit, jako tomu bylo mezi rumunskými a německými skláři v západních Čechách.

Stabilizaci společenských poměrů v pohraničí mělo zlepšovat rozšiřování kulturních nabídek a narůstající možnosti trávení volného času. Během války byl český kulturní život takřka zakázán, a proto při osídlování první opatření směřovala ke zřizování kin, knihoven či rozhlasových stanic. Ne vždy se ale myšlenka promítla do skutečnosti a v některých méně osídlených okresech ještě na začátku padesátých let žádná kulturní nabídka neprobíhala. To podle zprávy z ministerstva vnitra z roku 1952 dokonce přispívalo k odchodům z pohraničí.²⁷⁰

Dalším krokem byla obnova tradičního lázeňství, kdy Ústřední rada odborů v květnu 1945 vytvořila komise, které rozhodly o ustavení jednoho pojišťovacího ústavu v každém okrese. Jejich hlavním úkolem bylo zabezpečit lázeňské objekty a připravit je do provozu. Jednalo se o desítky ústavů zejména v Karlových Varech, ve Františkových Lázních, v Mariánských Lázních a v Jáchymově.²⁷¹

V prvních poválečných letech se v pohraničí utvořila díky odsunu a vyvlastnění Němců široká základna státního majetku. Komunistické straně se v pohraničí díky těmto okolnostem podařilo ještě před únorem 1948 vyzkoušet přestavbu společnosti a celého státu. První krok na této cestě bylo vyvlastnění velké skupiny obyvatelstva a přerozdělení majetku sociálně slabším vrstvám.²⁷² Tento postup umožnil těmto slabším sociálním skupinám sociální vzestup a

²⁶⁹ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 423

²⁷⁰ Tamtéž, s. 425

²⁷¹ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 200

²⁷² WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 429

zároveň potlačil soukromé vlastnictví. Továrny, banky a pojišťovací ústavy byly zestátněny, velcí sedláci na základě pozemkové reformy decimováni a po únoru 1948 zcela vyraženi.²⁷³ Taktéž dělnická třída na vyvlastnění Němců z velké části profitovala, protože díky přidělování domů, půdy, vozidel a vyplácení osídlovacího příspěvku mohli začít nový, kvalitnější život. Otázka, zda odsun Němců a nové osídlování pohraničí pomohlo komunistické straně převzít moc a umožnilo jí tak cestu k sociální revoluci, je velmi nesnadná. Je nesporné, že KSČ řídila celý osídlovací proces, připravovala novou podobu průmyslové, zemědělské i živnostenské struktury a vše realizovala. Pozemkovou reformou a přidělováním majetků si strana získala své příznivce, jak dokazovaly volby z května 1946, kdy KSČ získala absolutní většinu hlasů.

Na závěr bych ráda citovala dva naprosto protichůdné názory na osídlování pohraničí. Prvním z nich je názor od skupiny důstojníků ministerstva národní obrany v souhrnné zprávě z února 1947: *„Ukvapeností, bezplánovitostí a zvláště neukázněností bylo zaviněno, že se do pohraničí dostalo mnoho osob mravně závadných a odborně nekvalifikovaných, čehož důsledkem je stálý pohyb osídlenců, rostoucí zločinnost a morální a hospodářský úpadek. Nemalou vinu na této situaci nese neschopnost a nerozhodnost, ba i nepoctivost rozhodujících činitelů. Ukvapenost se projevila zvláště tím, že členové samosprávy dostatečně nezkoumali mravní zachovalost a odbornou kvalifikaci osob při přidělování majetku do národních správ a do vlastnictví...“*²⁷⁴ K. Gottwald měl na osídlování pohraničí trochu jiný názor: *„Celé toto historické dílo znovuosvojení si staré české půdy je tak čestné a poctivé, že pro to máme málo historických příkladů. Byly, pravda, jevy drobného, tak zvaného „zlatokopectví“. Nositeli tohoto zjevu bylo ve většině*

²⁷³ WIEDEMANN, Andreas, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016, s. 429

²⁷⁴ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 206

případů lidé, kteří měli nějaké máslo na hlavě a v převratových dnech a týdnech honem spěchali do pohraničí, kde je nikdo neznal a kde nadto doufali „zlatokopčit“. Vcelku však tento zjev zůstal epizodou ve slavných dějinách osídlování našeho pohraničí. „Zlatokopové“ přišli a odešli, a kdo zůstal, jsou skuteční pionýři, průkopníci dobrého českého jména, jimž republika může směle svěřit správu svého pohraničního území. A tak štít veliké naše národní akce, jakou osídlení pohraničí beze sporu je, zůstal čistý...“²⁷⁵

Velmi rozdílné pohledy a vyvážený pohled na tento kus historie bude někde uprostřed těchto dvou názorů. Obě strany připouštějí, že docházelo k temnějším místům v osídlování, ale již se rozcházejí v rozsahu a hloubce. Jak pro osídlence, tak celé osídlování platí, že dějiny utvářejí lidé a mezi nimi musí být vítězové i poražení a každý si vždy bude obhajovat „svou pravdu“. Pro některé bylo osídlování dobou životní prohry a zklamání, protože z nejrůznějších důvodů neobstáli, a nakonec odešli nebo byli k odchodu donuceni.²⁷⁶ Současně však pohraničí dalo novou životní šanci mnoha jiným, kteří přes nejrůznější překážky, ústrky a nejistoty vytrvali a zůstali.²⁷⁷ Pro tyto osídlence se pohraničí stalo novým domovem, ač ne vždy tím ideálním.

²⁷⁵ ČAPKA, František, SLEZÁK Lubomír, VACULÍK, Jaroslav, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 2005, s. 206

²⁷⁶ Tamtéž

²⁷⁷ Tamtéž

Seznam použitých zkratek

OÚ – Osídlovací úřad

ONV – Okresní národní výbor

OKMZ – Osídlovací komise ministerstva zemědělství

OOÚ – Oblastní osídlovací úřadovny

PNZ – Prozatímní národní shromáždění

MNV – Místní národní výbor

FNO – Fond národní obnovy

ÚNS – Ústavodárné národní shromáždění

ÚRO – Ústřední rada výborů

ZNV – Zemský národní výbor

Seznam literatury

- Tomáš Staněk, Odsun Němců z Československa, Praha 1991
- Tomáš Staněk, Adrian von Arburg, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, Češi a Němci do roku 1945, I. díl, Praha 2010
- Tomáš Staněk, Adrian von Arburg, Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951, Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování, II. díl, Praha 2010
- Tomáš Staněk, Perzekuce 1945, Praha 1996
- Tomáš Dvořák, Vnitřní odsun 1947–1953, Závěrečná fáze „očisty pohraničí“ v politických a společenských souvislostech poválečného Československa, Brno 2012
- Bohumil Černý, Jan Křen, Václav Kural, Milan Otáhal, Češi Němci Odsun, Praha 1990
- Edvard Beneš, Odsun Němců z Československa – výbor z pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947, Praha 1996
- Edvard Beneš, Demokracie dnes a zítra, Praha 1948
- Quido Kastner, Osídlování českého pohraničí od května 1945, Plzeň 1997
- Matěj Spurný, Nejsou jako my, Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960), Praha 2011
- Karel Kaplan, Pravda o Československu 1945–1948, Praha 1990
- František Čapka, Lubomír Slezák, Jaroslav Vaculík, Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno, 2005
- Lubomír Slezák, Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce, Brno 1978
- Lubomír Slezák, Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. st.), Acta Oeconomica Pragensia, roč. 15, č. 7, 2007

- Jaroslav Vaculík, Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945–1950, Brno 1993
- Andreas Wiedemann, „Pojď s námi budovat pohraničí!“ Osídlování a proměna obyvatelstva bývalých Sudet 1945–1952, Praha 2016
- Karel Řeháček, Němci na Karlovarsku v letech 1945–1948, Plzeň 2011
- Karel Řeháček, Dolní Žandov v prvních letech po skončení války (1945–1948), In: Sborník muzea Karlovarského kraje 16 (2008), Cheb 2008
- Karel Řeháček, Dopady války a nacionálně socialistického režimu na životy obyvatel západních Čech v písemnostech úředních zastupitelství v Chebu, Karlových Varech a Stříbře, In: Sborník muzea Karlovarského kraje 18 (2010), Cheb 2010
- Karel Řeháček, Osídlovací úřad a fond národní obnovy v Karlových Varech v letech 1945–1950, In: Sborník muzea Karlovarského kraje 19 (2011), Cheb 2011
- Karel Řeháček, Příděly konfiskovaných rodinných domků na Karlovarsku po roce 1945 In: Sborník muzea Karlovarského kraje 20 (2012), Cheb 2012
- Karel Řeháček, Exodus bezbranných: Vysídlování ohrožených sociálních skupin z Karlovarska po roce 1945 In: Sborník muzea Karlovarského kraje 25 (2017), Cheb 2017
- Zdeněk Buchtele, Richard Švandrlík, Tři Sekery v historii a dnes, Mariánské Lázně 2006
- Miloslav Brož, Cheb v proměnách dvacátého století, události let 1918–2000, Cheb 2020
- Miloslav Brož, Poválečný Cheb (události let 1946–1960, Cheb 2019
- Ladislav Januška, Kolektivizace v zemědělství v chebském regionu (období 1945–1951), Cheb 1986
- Helena Nosková, Slováci v západních Čechách v letech 1945–1954, In: Sborník Chebského muzea, Cheb 1999 (vyd. 2000)

Tomáš Jílek, Kapitoly z historie Západních Čech 20. století, Plzeň 2010

Tomáš Jílek, Kapitoly z historie Západních Čech od pravěku do současnosti, Plzeň 2010

Radek Slabotínský, Pod českou správou v nové republice, Karlovy Vary v prvním poválečném roce (květen 1945–červenec 1946), Karlovy Vary 2005

Pavel Dohnal, Dosídlování Sokolovska 1945–1948, Sokolov 2007

Kolektiv autorů, Jiří Beran, Stanislav Burachovič, Jiří Klsák, Pavel Šebesta, Romana Vaicová, Dějiny Karlovarského kraje, Karlovy Vary 2004

Kolektiv autorů, Dějiny Karlovarska v pracích učitelů, Karlovy Vary 2000

Kolektiv autorů, Západočeská vlastivěda, Národopis, Plzeň 1990

Kolektiv autorů, Minulostí západočeského kraje XXI., Plzeň 1985

Václav Houzvička, Lukáš Novotný, Otisky historie v regionálních identitách obyvatel pohraničí. Sebedefinice a vzájemné vnímání Čechů a Němců v přímém sousedství, Praha 2007

Jiří Kořátko, Zemědělská osídlovací politika v pohraničí

Z „hledání domova“ in: Mariánské Lázně, Prameny Dějiny Lidé, Karlovy Vary 1958

Jiří Otter, Češi v německém objetí, Kapitoly ze společných dějin, Plzeň 1995

HAIŠMAN, Tomáš, Romové v Československu v letech 1945–1967, Praha: Socioklub 1999

T. GRULICH, Problematika počátku osídlování pohraničí a plány na osídlování. In: Etnické procesy v novoosídleneckém pohraničí, sv.2, Praha 1986

Miroslav Kreysa, České pohraničí, Praha 1947

Statistický zpravodaj, roč. 1946, č. 7–8

Internetové zdroje:

https://www.hamelika.cz/?cz_marianskolazenske-analy-1193---1990,49